

परिच्छेद : एक

परिचय

१ पृष्ठभूमि (Background)

नेपालको शैक्षिक इतिहासलाई सूक्ष्म रूपले केलाएर हेर्ने हो भने विद्यालय शिक्षाको विस्तार र विकास समुदायको पहलमा व्यवस्थित भएको पाइन्छ। प्राचीन संस्कृत, वैदिक, गुरुकुल, बौद्धशिक्षादेखि आधुनिक शिक्षाको विकासमा समुदायले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। प्रत्येक गाउँ, टोल र वस्तीहरूमा शिक्षण संस्था कसले खोल्थे ? सञ्चालनका लागि आर्थिक स्रोत कसले जुटायो ? विद्यालय भवन कसले बनायो ? आदि प्रश्नको उत्तर समुदायको संलग्नताविना, खोज्न सकिदैन। सरकार नपुगेको ठाउँमा समुदाय पुग्यो, जनताको आवश्यकता र चाहना समुदायले नै बुझ्यो। शिक्षा विकासको मेरूदण्ड नै समुदाय बन्यो। यो हाम्रो ऐतिहासिक यथार्थ हो (अधिकारी, २०६५)।

नेपालमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको इतिहास १९९६ साल देखि शुरू भएको मानिन्छ। तत्कालीन विद्यालय सञ्चालक समितिमा सरकारी कर्मचारी, स्थानीय प्रशासक, शिक्षक र स्नातक तथा विद्यावारिधी गरेका व्यक्तिहरूलाईसमेत समेट्ने व्यवस्था गरिएको थियो। अर्को शब्दमा भन्दा त्यस्तो सञ्चालक समिति समुदायिक सहभागितामूलक व्यवस्था (Public participatory model) थियो भन्न सकिन्छ (घिमिरे, २०६९)।

रा.शि.प.यो. २०२८ ले नयाँ शिक्षा योजनाको प्रादुर्भावसँगै विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा सरकारले लियो। यसरी मागमा आधारित भन्दा आपूर्तिमा आधारित विद्यालय विस्तार कार्यक्रम सरकारले सञ्चालन र व्यवस्थापन गरी शैक्षिक सुधार गर्ने पहल शुरू भयो। यसले गर्दा शैक्षिक व्यवस्थापनमा समुदायको जिम्मेवारी कम भएको महसुस गरियो। यसरी एकातिर सरकारी लगानी र व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी पर्याप्त हुन नसकेको देखियो भने अर्कोतिर समुदायलाई जिम्मेवारी बोध गराउन नसकिएकै कारण रा.शि.प.यो. ले कार्यान्वयनमा अपेक्षित सफलता हासिल गर्न नसकेको यथार्थ हाम्रो सामु नै छ (अधिकारी, २०६४)। वि.स. २०२८ सालमा रा.शि.प.यो. लागू भई सकेपछि विभिन्न किसिमका समुदायलाई विद्यालयको व्यवस्थापनमा सहभागी गराउने प्रयास भए पनि त्यसमा उल्लेख्य सफलता हासिल हुन सकेन (शिक्षा विभाग, २०६३)।

देशमा विद्यालयको सङ्ख्या बढेर गयो तर गुणात्मक पक्षमा भने उल्लेख्य सुधार आउन सकेन । फलतः जनताका आवश्यकता र चाहनालाई तत्कालीन शिक्षा प्रणालीले पूरा गर्न सकेन । अतः वि.स. २०३६ सालमा शिक्षा नियमावलीमा संशोधन गरी शिक्षामा संस्थागत क्षेत्रको संलग्नताको मार्ग खोलियो । समाजका हुने खाने वर्गको आवश्यकतालाई संस्थागत विद्यालयहरूले टारे भने अधिकांश मध्यम र निम्न वर्गका जनताका छोराछोरीको शिक्षा सामुदायिक विद्यालयमा नै निर्भर रहयो र यो अवस्था अद्यापि कायमै छ । S.L.C. परीक्षामा सम्मिलित भएको तथ्याङ्कले यही कुराको पुष्टि गर्छ । तसर्थ यस्ता सामुदायिक विद्यालयहरू अधिकांश नेपालीको भाग्य र भविष्य निर्माणको आधारस्तम्भको रूपमा रहेकाछन् (अधिकारी, २०६५) ।

नेपालमा बहुदलीय प्रजातन्त्रको पुनःस्थापनसँगै वि.स. २०४६ सालपछि शैक्षिक सुधारका लागि सुभाब लिन पटक पटक आयोगहरू गठन गरी सुभाबहरूसमेत प्राप्त भए समयसापेक्ष रूपमा कतिपय शिक्षामा उद्देश्य संरचना, नीति तथा कार्यक्रम परिमार्जन तथा लागू हुँदै गए । उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ ले विद्यालय शिक्षामा सुधार गर्न मुलुकमा ३ किसिमका सार्वजनिक, संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयहरू हुने कुरा सिफारिस गर्‍यो (शर्मा, २०५९) ।

सामुदायिक विद्यालयको परिभाषा उक्त आयोगको प्रतिवेदनमा यसरी उल्लेख गरिएको छ । “कुनै संघसंस्था, समुदाय, विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकहरू तथा विद्यालय स्थापनाका लागि उत्प्रेरित व्यक्तिहरू आदिको संयुक्त नेतृत्वमा सञ्चालित विद्यालयहरूलाई सामुदायिक विद्यालय मान्नुपर्छ” (ऐ.पेज) । पछिल्लो पटक गठित शिक्षासम्बन्धी उच्चस्तरीय कार्यसमिति २०५८ ले विद्यालय शिक्षाको प्रस्तावित कार्यनीति र कार्ययोजनाको अवधारणापत्र सरकारसमक्ष प्रस्तुत गर्‍यो । यसले विद्यालय शिक्षा दुई प्रकारको सामुदायिक र संस्थागत विद्यालय हुने कुरा उल्लेख गर्‍यो ।

आयोगले विद्यालयहरूलाई श्रेणीगत आधारमा विभाजन गरिने उल्लेख गर्‍यो । सामुदायिक विद्यालय पनि सरकारी अनुदान लिने र नलिने गरी दुई प्रकारका हुने बतायो । हालका सार्वजनिक विद्यालयहरू सरकारी अनुदान पाउने सामुदायिक विद्यालयहरूलाई सरकारी

अनुदान नपाउने सामुदायिक विद्यालयका रूपमा क्रमशः परिणत गर्न प्रोत्साहित गरिने छ (अवधारणा पत्र , २०५८) ।

यसैलाई आधार मानी जननिर्वाचित सरकारले संसदमार्फत शिक्षा ऐन २०२८ लाई २०५८ मा सातौं संशोधन गरी शैक्षिक विकेन्द्रीकरणको अवधारणालाई व्यवहारमा रूपान्तरण गर्ने प्रयास गर्‍यो । उक्त संशोधनका मुख्य प्रावधानहरू निम्नलिखित रहेका छन् ।

क) साविकको 'सार्वजनिक विद्यालय' लाई 'सामुदायिक विद्यालय' र सस्थागत विद्यालयलाई 'संस्थागत विद्यालय' मा रूपान्तरण ।

ख) सहभागितामूलक प्रजातान्त्रिक नमुनाको विद्यालय व्यवस्थापन समितिको गठन ।

ग) अधिकार र जिम्मेवारीसहित विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सशक्तिकरण ।

घ) स्थानीय समुदाय र सरोकारवालाहरूको सहभागीतामा शिक्षक अभिभावक संघ (P.T.A.)को गठन ।

ङ) गाउँ शिक्षा समितिको व्यवस्था ।

च) प्राथमिक शिक्षा पूर्ण निःशुल्क र माध्यमिक शिक्षामा Cost Sharing को नीति अवलम्बन ।

छ) शिक्षकहरूको पेशागत संस्थाको रूपमा एक मात्र शिक्षक युनियनको व्यवस्था ।

ज) विद्यालय शिक्षकले अनिवार्य रूपमा अध्यापन अनुमति पत्र (Teacher License) लिनु पर्ने प्रावधान ।

मौजूदा शिक्षा ऐन तथा नियमावली एवं दशौं योजना मार्फत शैक्षिक विकेन्द्रीकरणको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न तदनु रूप शिक्षानीति, योजना तथा कार्यक्रमलाई अधि बढाएको छ (ऐ.पेज) ।

दशौं योजना (२०५९-०६४) को दीर्घकालीन अवधारणा अनुसार शैक्षिक योजना निर्माण र व्यवस्थापनको उत्तरदायित्व सकेसम्म स्थानीय निकाय एवं समुदायमा पुऱ्याउन विद्यालयस्तरमा यिनीहरूमा सशक्तिकरण गर्ने र विद्यालय सञ्चालनको जिम्मेवारी स्थानीयस्तरमा शिक्षक र अभिभावकहरूसमेत रहेको व्यवस्थापन समितिलाई दिई सरकारबाट सोका लागि आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने भन्ने भएकोले सोही अनुसार सामुदायिक विद्यालयहरूको व्यवस्थापकीय जिम्मेवारीमा समुदायको प्रत्यक्ष संलग्नता रहने व्यवस्था

बमोजिम स्वेच्छिक (Voluntarily) निर्णयद्वारा विभिन्न तहका सामुदायिक विद्यालयहरूले व्यवस्थापनको जिम्मेवारी लिई विद्यालय सञ्चालन एवं व्यवस्थापन गराउने अवधारणा कार्यान्वयनमा उल्लेख छ (शर्मा, २०६४) ।

विद्यालय व्यवस्थापनको अधिकार समुदायमा भन्नुको मतलब समुदायको सशक्तिकरण हो । जिम्मेवारी बहन गर्न र अधिकार प्राप्त गर्न एक अर्काका पर्यायवाची हुन । यी दुवैको उपयोगबाट नै सशक्तिकरण हुन्छ र जनसमुदाय बलियो हुन्छ (अधिकारी , २०६४) ।

१.१ सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था

सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरण नीति तथा सामुदायिक विद्यालय सहयोग कार्यक्रम (CSSP) ले निर्धारण गरेको कार्यक्रमको ढाँचा विद्यालय सहयोग कार्यक्रम निर्देशिका २०५९ ले स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको छ । विद्यालय सहयोग कार्यक्रम अन्तर्गत समुदायमा हस्तान्तरण भएका विद्यालयहरूले विद्यालयको विकास निर्माण कार्यको लागि देहाय बमोजिम अनुदान (Grants) तथा सहायता (Supports) प्राप्त गर्न सक्ने सुनिश्चितता निर्धारण गरेकोछ ।

१.१.१ एकमुष्टअनुदान

एकमुष्ट अनुदान भन्नाले विद्यालयको समग्र पक्षको विकासका लागि प्रचलित कानूनको परिधिभित्र रही वि. व्य. स. आफैले प्राथमिकता निर्धारण गरी खर्च गर्न सक्ने गरी विद्यालयलाई दिइने अनुदान सम्झनुछ ।

१.१.२ सशर्त अनुदान

सशर्त अनुदान भन्नाले शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्य परिपूर्तिका लागि तोकिएका क्रियाकलापमा नै खर्च गर्ने गरी विद्यालयलाई दिइने अनुदान सम्झनु पर्छ ।

१.१.३ प्रोत्साहन अनुदान

प्रोत्साहन अनुदान भन्नाले विद्यालयहरूको क्षमतालाई प्रोत्साहन गर्न उनीहरूको उपलब्धीको आधारमा उपलब्ध गराउने अनुदानलाई सम्झनु पर्छ (CSSP २०५९) ।

विद्यालय व्यवस्थापन समूहमा हस्तारण भएका विद्यालयहरूलाई प्रत्येक तह अनुसार एकमुष्ट रू एक लाख विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणको निर्माण तथा सुधारको

लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट प्रदान गरिने व्यवस्था छ । यस रकमलाई निःशर्त विद्यालयको सुधार तथा निर्माण गर्नको लागि खर्च गर्न सकिने व्यवस्था छ ।

विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायलाई दिनुको अन्य कुनै कारण नभएर समुदायको सहभागिता वृद्धि गर्नको लागि हो र समुदायमा गए बापत तहगत रूपमा पाउने रकम विद्यालयले आफ्नै कार्ययोजनाका आधारमा खर्च गर्न सक्ने प्रावधान गरिएको छ । यस्ता विद्यालयले अरू विद्यालय सरह नै नियमित अनुदान पाउने र त्यस्तो अनुदान विद्यार्थी संख्याको आधारमा बढ्दै जाने सुनिश्चितता पनि विभागले गरेको छ । यस अनुदानका अलावा कार्यसम्पादनको आधारमा उत्कृष्ट कार्य गर्ने विद्यालयलाई विशेष प्रोत्साहन अनुदान प्रदान गर्ने व्यवस्था पनि स्पष्टसँग गरिएको छ । फेरि त्यस्तो विद्यालयमा शिक्षक दरवन्दी खाली भएमा आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी शिक्षक नियुक्ति गर्न सक्ने र नियुक्त भएका शिक्षकले अन्य शिक्षक सरह नै तलब सुविधा पाउने व्यवस्थासमेत प्रष्टसँग उल्लेख गरिएको छ (ऐ., २०५९) ।

विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायले जिम्मालिने सम्बन्धमा के कस्ता प्रक्रिया वा चरणहरू पूरा गर्ने भन्नेबारेमा शिक्षा विभागले स्पष्टसँग निम्न चरणहरू पूरा गर्नु पर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

प्रथम चरण : वि.व्य.स., प्र.अ. र अभिभावकहरूले यस सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरू र प्रक्रियाको बारेमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, स्रोतव्यक्ति, स्थानीय संघ सस्थाहरूसँग जानकारी लिई स्पष्ट धारणा बनाउने ।

दोस्रो चरण : वि.व्य.स.ले औपचारिक बैठक गरी समुदायले नै विद्यालयको व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा औपचारिक निर्णय गर्ने ।

तेस्रो चरण : विद्यालय विकासको दुई वर्षे कार्ययोजना बनाउने ।

चौथो चरण : जि.शि.का. ले तोकेको निवेदन फारम भरी जि.शि.का. मा दर्ता गर्ने । फारममा निम्नबमोजिम कुराहरू समावेश गर्नु पर्छ ।

क) निवेदन फारम :

ख) वि.व्य.स.को निर्णय प्रतिलिपि :

ग) विद्यालय विकासको दुई वर्षे कार्यनीति :

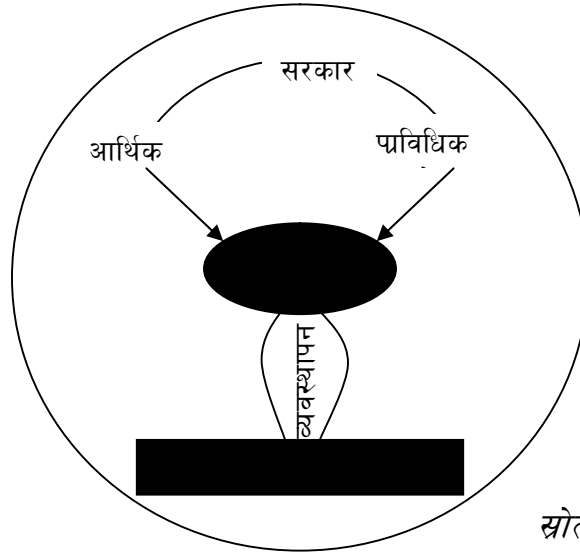
पाँचौ चरण : वि.व्य.स. र प्र.अ.ले जि.शि.कासँग औपचारिक सम्झौतापत्रमा हस्ताक्षर गर्ने र विद्यालयले एक प्रति लिने ।

छैटौ चरण : व्यवस्थापन समितिले विद्यालयको व्यवस्थापन जिम्मा लिए बापत सरकारले प्रदान गर्ने प्रोत्साहन अनुदान जि.शि.का.बाट प्राप्त गर्ने र दुई वर्षे कार्ययोजना अनुसार खर्च गर्ने ।

सातौ चरण : सरकारले यस्ता विद्यालयलाई प्राथमिकताको आधारमा सहयोग गर्ने नीति लिएकोले थप शिक्षक अनुदान, भौतिक निर्माण जस्ता कार्यक्रममा भाग लिनको लागि जि.शि.का सँग सम्बन्ध कायम गर्ने ।

त्यसै गरी सरकार शिक्षाको दायित्वबाट पन्छने हो कि भन्ने धारणालाई उजागर गर्न शिक्षा विभागले सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापन सचेतना कार्यक्रम अन्तर्गत निम्न चित्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापन सचेतना

स्रोत : शिक्षा विभाग, २०६४

वि.स. २०३६ को जनमत संग्रह पछि सस्थागत विद्यालय खोल्ने लहर आयो राज्यले शिक्षाको व्यवस्थापन गर्न सकेन । वास्तवमा हामीले चाहिने भन्दा बढी नियन्त्रण गर्न खोजेछौं र चाहिने भन्दा बढी आफै गर्छु भनेछौं । परिणामस्वरूप त्यसको विकल्पको रूपमा सस्थागत विद्यालयको शुरुवात भयो । पछि यसले व्यापारिक रूप धारण गर्‍यो । अहिले त सस्थागत विद्यालयलाई प्राइवेट कम्पनी ऐन अन्तर्गत दर्ता गर्नु पर्ने बनाइएको छ (खनाल, २०६५) ।

दिनप्रति दिन सरकारी विद्यालयको गुणस्तर खस्कदै गयो भने सस्थागत विद्यालयको गुणस्तर बढदै गयो । विद्यालय शिक्षा केन्द्रीकृत हुँदै गयो भने सस्थागत विद्यालयले स्वायत्तता प्राप्त गर्नुकासाथै व्यवस्थापनमा सुधार गर्दै गयो । समस्याले जटिल रूप लिदै गयो । सरकारले शैक्षिक व्यवस्थापनमा नयाँ विकल्प खोज्नु जरुरी भइसकेको थियो । विकसीत मुलुकहरूमा भएको शैक्षिक प्रगतिको अनुसरण गरिनु नेपाल जस्तो एउटा गरीब पिछडिएको मुलुकको लागि स्वाभाविक नै मान्नु पर्छ ।

नेपालमा विद्यालय समुदायद्वारा व्यवस्थापन हुने कार्यक्रम लागू हुनु पूर्व भारत, जापान, अमेरिका र वुरुन्डी लगायतका देशहरूमा ज्यादै लोकप्रियता हासिल गरेको थियो (न्यौपाने, २०६१) । त्यसै अनुरूप नेपालमा पनि यो अवधारणाको शुरुवात गरिएको हो ।

१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)

विद्यालय समुदायको लागि खोलिन्छ । समुदायका लागि खोलिएका विद्यालयमा समुदायकै सहभागिता गराउन नसक्नु ठूलो विडम्बना हो । हुन त हामी कहाँ बहुसंख्यक अभिभावक वर्ग आफैँ औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित भएको हुनाले राष्ट्रको शैक्षिक विकासमा जुन रूपमा सहभागिता हुनु पर्ने हो त्यो हुन सकेको छैन । यस्तो महत्वपूर्ण क्षेत्रमा सम्पूर्ण अभिभावक वर्गको मनजिती स्वेच्छाले सहभागी गराउनु पर्नेमा सो हुन सकिरहेको छैन ।

हालसम्मको व्यवस्थापन जिम्मेवारी स्थिति हेर्दा समुदायले तीन किसिमले जिम्मेवारी लिएको पाइन्छ ।

- क) आर्थिक रूपले निकै कमजोर रहेका र उपलो तहमा सस्थागत स्रोतबाट शिक्षक राखी सञ्चालनमा रहेका विद्यालय
- ख) सक्षम र सक्रिय विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी रहेका विद्यालय
- ग) जिल्ला शिक्षा अधिकारी वा सरकारी संयन्त्रको पहलमा व्यवस्थापनको जिम्मेवारी लिएका विद्यालय ।

विद्यालयको व्यवस्थापन जिम्मेवारी दिने कार्यक्रमबारे तल्लो तह अर्थात् स्थानीयस्तरमा जनचासोमा कमी देखिन्छ । स्पष्ट नीति र कानुनको अभावमा सरोकारवाला अभैँ हिचकिचाउने अवस्था छ (शर्मा, २०६२) ।

सरकारले समुदायिक स्कूलको व्यवस्थापन समुदायलाई हस्तान्तरण गर्ने नीति ल्याएको पाँच वर्षमा चार हजार चार सय भन्दा बढी स्कूलको व्यवस्थापन समुदायले गर्न थालेको छ । तर हस्तान्तरणको काम यसका राम्रा र नराम्रा पक्षको विवादमा अल्झिएको छ (घिमिरे, २०६४)

विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण गर्ने कार्यक्रमले केही टाठाबाठा प्र.अ., अध्यक्ष, जि.शि.अ., मन्त्रालय र विभागका वरिष्ठ अधिकारीहरू एवं सरकारी तथा दातृसंस्थाको रासनपानीमा खडा भएका गैर सरकारी संस्थाका पदाधिकारीहरूलाई यो कार्यक्रम लैनो गाई बन्न पुगेको छ (भट्टराई, २०६४) । सार्थक परामर्शबाट अभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थी र सरकारी प्रतिनिधित्व रहने गरी वि.व्य.स.को गठन गरिनु पर्छ । यस्तो सहमतिमा नपुगुञ्जेल विद्यालयको व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्ने कार्य स्थगित गरिनु पर्छ (पूर्ववत् पेज)

१.३ अध्ययनको औचित्य (Rationale of the study)

विद्यालयलाई समुदायिक संस्थाको रूपमा स्थापित गर्ने र व्यवस्थापनमा उनीहरूको सहभागिता बढाउने व्यवस्था गर्नु जरूरी हुन्छ भन्ने धारणा प्रबल रूपमा आइ रहेको छ । समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण कार्यक्रमबाट शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि हुने, समुदाय र अभिभावकहरूको विद्यालयमा उपस्थिति बढ्ने, शिक्षक र उनीहरूको क्रियाकलाप अवलोकन हुने र विद्यालय समुदायको सम्पति हो भन्ने प्रवृत्तिमासमेत वृद्धि हुने भनिएको छ । सो भएको छ छैन भन्ने प्रश्न पनि अनुत्तरित नै छ ।

संस्थागत विद्यालयको तुलनामा सरकारी विद्यालयको गुणस्तर खस्कदै गएको तीतो यथार्थलाई मनन गर्दै विद्यालयको समग्र पक्ष (आर्थिक, भौतिक, प्राविधिक, शैक्षिक तथा समाजिक) लाई माथि उठाउन समुदाय अव सक्रिय हुनु जरूरी छ । “वनको समुदायिकरणबाट खुरिखण्डे डाँडाहरू फेरि हरियालीमा परिणत भइ सकेको परिस्थिति हाम्रो सामु छ । जनतामा नीहित क्षमताको सदुपयोग नै यसको सफताको कारण हो । त्यसैले विद्यालयको सरकारीकरणबाट क्षतविक्षत भएको शिक्षा क्षेत्र पनि सामुदायिकरणबाट फेरि प्रतिस्थापित हुन सक्ने आशा गर्न सकिन्छ ”(अधिकारी, २०६४) ।

विद्यालय व्यवस्थापन जस्तै भौतिक र शैक्षिक अवस्था कस्तो छ? विद्यार्थीहरूको उपलब्धी र समाहीकरणको अवस्था कस्तो छ ? अनि अभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थी बीचको

त्रिपक्षीय सम्बन्ध कस्तो छ ? भन्ने जस्ता कुराहरू समुदायमा हस्तान्तरण हुनु पूर्व र भइ सकेपछि हालको अवस्था बीचका प्रश्नहरू उपर छलफल गरिएको हुनाले यो अध्ययनको औचित्यलाई पुष्टि गर्न सकिन्छ ।

शिक्षामा विकेन्द्रीकरण, विद्यालय र समुदायको सशक्तिकरण आदिबाट विद्यालय शिक्षा सुधार हुन्छ र गरिनु पर्छ भन्ने सोचले व्यापकता पाएको सन्दर्भमा यो अध्ययनले निश्चयनै विषयवस्तुमा विद्यमान ज्ञानमा थप योगदान पुऱ्याउने साथै भविष्यमा यस क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने अनुसन्धानकर्ताहरूलाई समेत सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । यसकासाथै पाँच वर्षदेखि सञ्चालित यस कार्यक्रमले सीमित क्षेत्रमा भए पनि कति प्रभावकारीता हासिल गर्न सकियो भन्ने तर्फसमेत सङ्केत दिनसक्नेछ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य (Objective of the study)

यस अध्ययनका मुख्य उद्देश्यलाई निम्न अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. समुदायमा विद्यालय व्यवस्थापनको लागि सशक्तिकरण गर्न सकिने आधारहरू पत्ता लगाउनु,
२. समुदायमा हस्तान्तरित सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापनमा विद्यालय कार्यको लेखाजोखा गर्न,
३. समुदायले विद्यालयको व्यवस्थापन जिम्मा लिनु अघि र पछिको व्यवस्थापन बीचको तुलनात्मक अध्ययन गर्न,
- ४ समस्याहरू समाधानका उपायहरू सुझाउनु ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्न (Research Question)

यस अनुसन्धानको मुख्य अनुसन्धानात्मक प्रश्न यस प्रकार रहेका छन् ।

- क) समुदायमा विद्यालय व्यवस्थापनको लागि सशक्तिकरण गर्न सकिने आधारहरू के के हुन सक्छन् ?
- ख) समुदायले विद्यालयको व्यवस्थापको जिम्मा लिनु अघि र लिइ सकेपछि व्यवस्थापनमा कस्तो भिन्नता छ ?
- ग) समुदायले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा लिनु पूर्व र लिई सके

- पश्चात्गरेका कार्यहरू सकारात्मक वा नकारात्मक के के छन् ?
- घ) विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण गर्दैमा शैक्षिक गुणस्तरमा कसरी सुधार होला ?
- ङ) समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरणले विद्यालयको व्यवस्थापकीय र शैक्षिक अवस्थामा के फरक ल्यायो?
- च) भारत, चीन र युगाण्डाको सहरी र उच्च साक्षरता दर भएको समुदायमा लागू भएको यो कार्यक्रम संखुवासभाका विकट गाउँहरूमा कसरी प्रभावकारी रूपमा कार्यन्वयन होला ?
- छ) शिक्षा जस्तो संवेदनशील विषयलाई व्यवस्थापन हस्तान्तरणको नाममा केही स्वार्थप्रेरित व्यक्तिलाई जिम्मा दिई शिक्षा दिने जिम्मेवारीबाट सरकार उम्कन मिल्छ ?

१.६ परिसीमा (Delimitation)

समुदायमा हस्तान्तरित सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापन हालसम्मको सरकारको पछिल्लो नीतिगत शैक्षिक कार्यक्रम हो । यो सबैको सरोकारको विषय समेत रहेकोले शोधार्थीले आफ्नो शोध अध्ययनको क्रममा यसको प्रभावकारीताको अध्ययन गर्न निश्चित दायरा घेरावन्दी गरेको छ । समय, श्रम, खर्च र भौगोलिक विकटताका कारण ठूलो क्षेत्र अध्ययन गर्न असंभव भएको हुँदा सङ्खुवासभा जिल्लाका दुई वटा स्रोतकेन्द्र (बाह्रवीसे र धुपू) अन्तर्गतका कम्तीमा ३ शै. सत्र समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण भै कार्य अनुभव हासिल गरिसकेका विद्यालयहरू अध्ययनको कार्यक्षेत्रभित्र समेटिएका छन् । यसै शै. सत्र २०६३/०६४ देखि धेरै विद्यालयहरू समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण गरेका भए पनि शोधार्थीको उद्देश्यलाई पूरा गर्न कम्तीमा ३ शैक्षिक सत्र पूरा गरेका विद्यालय धुपू स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत सरस्वती मा.वि. पाख्रिबास र बाह्रवीसे स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत जम्बावती मा.वि. सिभुवा गरी जम्मा २ वटा मात्र विद्यालय भएको कारण छनौटको प्राथमिकता क्रममा नभई दुबै विद्यालयलाई अनिवार्य रूपमा अध्ययनमा समावेश गरिएको छ ।

अध्ययनको क्रममा उक्त दुई वटै विद्यालयमा छुट्टाछुट्टै रूपमा विद्यालयसँग सरोकार राख्ने महानुभावहरूसँगको साक्षात्कार कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । कार्यक्रममा स्रोतव्यक्ति,

विद्यालयका प्र.अ., विद्यालयका शिक्षक स्टाफ, वि.व्य.स.का पदाधिकारीहरु, PTA का पदाधिकारीहरु, विद्यार्थीहरु र अभिभावकहरुलाई सहभागी गराइएको थियो । यस मध्ये वि.व्य.स. को तर्फबाट ३ जना, PTA बाट २ जना , शिक्षकहरुबाट तहगत रुपमा २/२ जनाका दरले जम्मा ६ जना, विद्यार्थीहरुबाट ५ जना र अभिभावक बाट २ जना गरी उद्देश्यपूर्ण छनोट (purposive sampling) का आधारमा छनोट गरिएको तर स्रोतव्यक्ति, प्र.अ., वि.व्य.स. अध्यक्ष र PTA अध्यक्ष लाई भने अनिवार्य रुपमा अग्रिम प्रश्नावली पठाई आमन्त्रण गरिएको र सहभागी समेत हुनु भएको थियो । वि.नि.र जि.शि.अ. लाई समेत कार्यक्रममा आमन्त्रण गरिएको भए पनि उपस्थिति हुन सकेन । यसरी विद्यालयमा छुट्टाछुट्टै दिन मिलाई अनुकूल समयमा छनोट गरिएका २२ जना सहभागी नै यस अध्ययनका प्रमुख स्रोत हुन् ।

परिच्छेद : दुई

सैद्धान्तिक ढाँचा तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (Theoretical framework and Related literature Review)

२.१. सैद्धान्तिक ढाँचा (Theoretical Framework)

जर्ज इल्टन मायो (१९८०) ले व्यवस्थापनको क्षेत्रमा लामो समयको अनुभव पश्चात मानव सम्बन्ध सिद्धान्तको प्रतिपादन गरी व्यवस्थापनको क्षेत्रमा ठूलो गुन लगाए । व्यवस्थापनको क्षेत्रमा काम गर्ने कामदार एवं मजदुरहरुको शैक्षिक योग्यता, तालिम, सेवा सुविधा तथा पदोन्नति जस्ता कुराहरुले संस्थालाई प्रभाव अवश्य पर्छ । उनका विचारमा कुनै पनि संस्थाले संस्थागत सुधार गर्ने, कर्मचारीका कमी कमजोरी पत्ता लगाई समन्वय र प्रेरणा प्रदान गर्नुपर्छ । योग्यता अनुसार नेतृत्व विकास गराउनु पर्छ र उनीहरुको दक्षता बढाउन सीपमूलक तालिम दिइनुपर्छ । वास्तविक र दोहोरो सञ्चार प्रणाली अपनाउनु पर्छ । कार्यदक्षता बढाउन शैक्षिक दक्षताका साथै सामाजिक दक्षता बढाउनु पर्छ । मानिसलाई दया, माया, स्नेह, सम्मान र सत्कार आवश्यक हुन्छ । उत्पादकत्व भन्ने कुरो प्राविधिक पक्ष मात्र नभै सामाजिक पक्ष पनि हो भन्ने ठहर उनको रहेको छ ।

मेरी पार्कर फोलेट (१८६८) का विचारमा उत्पादन बढाउन व्यक्तिहरुका भावना बुझेर कामदार र प्रशासक बीचको मानवीय संबन्ध विकास गर्नुपर्छ । मानवीय नाताको स्थापना गरी मनोवैज्ञानिक तरीकाबाट विभिन्न मनमुटाव, द्वेष र कलुषित भावनाको समाप्त गर्नुपर्छ । उनले Creative Experience नामक पुस्तकमा मानवीय सम्बन्धको विविध पक्षलाई सरलतापूर्वक उल्लेख गरेकीछिन् । जति धेरै राम्रो सम्बन्ध समन्वय स्थापना गर्न सक्यो त्यतिनै राम्रो समन्वय भै काममा स्तरीयता एवं प्रभावकारीता हासिल हुन्छ । उनले प्रजातान्त्रिक र सहभागितामूलक सिद्धान्तलाई जोड दिएकीछिन् । सामुदायिक भावनाले नै अत्याधिक सफलता हासिल हुने उनको तर्क छ । सङ्गठनको स्थापना र उद्देश्यले नै कार्य गर्ने भावना निर्भर गर्छ । उनले प्रत्यक्ष

सर्म्पकद्वारा समन्वय, प्रारम्भिक अवस्थामा समन्वय, पारस्परिक आधारमा समन्वय र निरन्तर रूपमा समन्वय गरी चार प्रसिद्ध समन्वय संबन्धी सिद्धान्तलाई उठाएकीछिन् ।

अब्राहम मास्लो (१९४३) ले आवश्यकता सिद्धान्त प्रतिपादन गरी मानव संबन्ध सिद्धान्तलाई जोड दिएका छन् । संतुष्ट हुनको लागि मानिसले खोजिरहेको कुनै मनोवैज्ञानिक अभाव नै उसको आवश्यकता हो र उक्त चाहना र आवश्यकता पूरा गर्नका लागि मानिस उत्प्रेरित हुने गर्छ त्यही आवश्यकता नै मानिसलाई कार्य गराउने उत्प्रेरक तत्व हुन् जुन एक पछि अर्को श्रृङ्खलावद्ध रूपमा रहेको हुन्छ ।

जोन उड्ले मानवीय संबन्धको अध्ययन गर्ने क्रममा सङ्गठन संरचनाको पदीयक्रम र कामको अध्ययन गरेका थिए । कुन वस्तु कहाँको लागि कति मात्रामा कुन प्रविधिले उत्पादन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई विशेष जोड दिए । प्रविधिको कारणले उत्पादनस्तर फरक फरक हुन्छ । धेरै र थोरै उत्पादन गर्दा पनि यस्तो हुन्छ ।

प्रशासन तथा व्यवस्थापनलाई व्यवहारीक विज्ञानसँग संबन्धित गराउने पहिलो व्यक्तिको रूपमा Chester Bernard (1971) लाई लिइन्छ । उनले लामो समयको आफ्नो कार्य अनुभवलाई समेटी The Function of The executive नामक पुस्तक प्रकाशित गरी आफ्ना विचारहरु सर्वव्यापी गराए । उनले प्रशासनलाई एक सामाजिक मनोवैज्ञानिक एवं व्यावहारिक अध्ययनबाट मात्र व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता ल्याउन सकिन्छ । सङ्गठनमा औपचारिक र अनौपचारिक दुबै खालका सङ्गठनहरु व्यवस्थापनभित्र हुने गर्छ जसले व्यक्ति, समूह बीचमा हुने कुराकानी, छलफल आदि मार्फत गुटबन्दी जन्माउँछ । यस्ता गतिविधिलाई समेत व्यवस्थापनले अस्वीकार गर्नु हुँदैन । सङ्गठनमा प्रभावकारीता र कार्यदक्षता महत्वपूर्ण हुन्छ । सङ्गठनको प्रभावकारीताको लागि राम्रो उत्पादन र वितरण हुनु पर्छ । त्यसको लागि कामदार दक्ष र निपूर्ण हुनुपर्छ ।

हर्वर्ट साइमन (१९७६) ले व्यवस्थापनको क्षेत्रमा Administrative Behaviour नामक शोधपत्र तयार गरी विवेकपूर्ण निर्णयलाई जोड दिई मानव सम्बन्धको क्रियाकलाप

वा मानवीय व्यवहारलाई सामाजिक प्रक्रियाका रूपमा सञ्चालन गर्न जोड दिए । उनी भन्छन् । प्रशासन आफूले गरेको निर्णयमा सधैं सन्तुष्ट हुनुपर्छ ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Related literature)

“सरकारी विद्यालयमा समुदायद्वारा हुने व्यवस्थापनको प्रभाव २०६०”, मा सोधकर्ता सुवास निरौलाले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मेवारी समुदायलाई हस्तान्तरण गर्ने कार्यक्रम २०६० बाट सुरु भइसकेपछि, तेह्रथुम जिल्लामा पनि सो कार्यक्रम लागू भएको र त्यसको एक वर्ष पछि कस्तो प्रभाव पऱ्यो भनी अध्ययनलाई गुणात्मक विधिबाट अध्ययन सम्पन्न गरिएको थियो ।

सोधकर्ताले तेह्रथुम जिल्लालाई नमूना जिल्ला मानी त्यहाँका बाह्र ओटा समुदायमा हस्तान्तरण गरिएका विद्यालयहरूलाई नमूना छनौट गरी त्यसैको आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दै अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको थियो । कार्यक्रमको प्रभावकारीताबाट विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको GER र NER दुवै बढेको, विद्यार्थीले कक्षा छाड्ने कक्षा दोहोऱ्याउने दरमा कमी आएको प्राथमिक तह पुरा गर्ने दर र सिकाइ उपलब्धी दरमा वृद्धि भएको, शिक्षक विद्यार्थीको उपस्थिति दर बढेको, विद्यालयले एकमुष्ट नगद र अन्य थप अनुदान प्राप्त गर्न सफल भएको, विद्यालयप्रति समुदायको संलग्नता बढेको जस्ता कुराहरू निष्कर्षमा उल्लेख गरिएको छ । तर विद्यालयले व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्नुको प्रमुख लक्ष्यभने आर्थिक प्रलोभन नै रहेको देखिन्छ । प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्याङ्क संकलन गरी तयार गरिएको उक्त अध्ययनले तेह्रथुम जिल्लामा व्यवस्थापन हस्तान्तरणको राम्रै प्रभाव परेको देखायो ।

CERID (2003) ले "Management Transfer of Public School" भन्ने शीर्षकमा मोरङ र इलाम जिल्लामा सम्पन्न गरेको अनुसन्धान मुख्य रूपमा गुणात्मक तथ्याङ्कमा आधारित थियो । उक्त अध्ययन समुदायद्वारा व्यवस्थापन भएका सामुदायिक विद्यालयहरूको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाउने मुख्य उद्देश्य राखी सम्पन्न गरिएको थियो । मेरो अध्ययनले पनि “समुदायमा हस्तान्तरित सामुदायिक विद्यालयको ” समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण गरिनु पूर्व र हस्तान्तरणको तीन वर्ष पछि त्यसको प्रभाव कस्तो पऱ्यो ? के के कुरामा परिवर्तन

देखियो ? शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीलाई जागरुक र नियमित बनाउन के कस्ता कार्यक्रमहरू, तालीम, गोष्ठी र अन्तर्क्रियाहरू हुने गरेकाछन् ? विद्यालयले छुट्टै विनियम बनाई कार्यान्वयन गरेको छ, छैन? छ भने त्यसको प्रभाव कस्तो परेको छ ? विद्यालयको सिङ्गो व्यवस्थापनको पक्षमा कस्तो परिवर्तन आएको छ ? भन्ने जस्ता सवालहरूको उत्तर खोज्ने प्रयास गरेको र उक्त प्रश्नहरूको जवाफ CERID (2003) को अध्ययनले पनि दिएको हुनाले यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखियो । यस अध्ययनले सामुदायिक विद्यालयका वि.व्य.स. ले विद्यालय व्यवस्थापनका सम्बन्धमा सक्रिय भूमिका खेलेको भए पनि कुनै प्रभावकारी योजना र कार्यक्रम नल्याएको (ऐ.पेज) जनाएकोछ । व्यवस्थापन हस्तान्तरण पछि वि.व्य.स. ले कुनै नियम र नियमितता (Rules and Regulation) को विकाश गर्न नसकेको कुरा उल्लेख गर्दै वि.व्य.स., शिक्षकहरू र सरोकारवालाहरूको लागि कतैबाट अभिमुखीकरण कार्यक्रम पनि सञ्चालन नभएको देखाएको छ । (ऐ. पेज ११) । कतिपय वि.व्य.स.का सदस्य भने अब के गर्ने भन्नेबारे अन्योलमा रहेका कारण विद्यालयमा हुने विभिन्न कार्यक्रमको अनुगमन गर्न असक्षम रहेको कुरा उल्लेख गर्दै वि. व्य.स.का लागि दक्षता अभिवृद्धि कार्यक्रम (Capacity Building Programme) सञ्चालन गर्नु पर्ने कुरा सुझाएको छ (ऐ.पेज) । यसबाट सरकारले विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायलाई हस्तान्तरण त गर्‍यो तर अनुगमन आवश्यक तालीम र सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन नगरेको देखायो ।

विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण भइसकेपछि यसले विद्यालय तथा समुदायमा परेको सकारात्मक तथा नकारात्मक दुवै पक्षलाई पारदर्शी तवरले उजागर गरेको छ । अभिभावकहरूले व्यवस्थापन हस्तान्तरण प्रक्रियालाई सकारात्मक रूपमा लिदै विद्यालयमा आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्न उत्प्रेरित रहेको देखाइएको छ तर अभिभावकत्वको भूमिका र विद्यालयको कार्य (School Operation and Parental Role) का लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने (ऐ. पेज ११) कुरालाई जोडदार रूपमा उठाइएको छ ।

अध्ययनले निष्कर्षको रूपमा केही मुद्दाहरूलाई उठाएको छ । पहिलो विद्यालयको व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्दा विना तयारी हतारमा गरिएको दोस्रो व्यवस्थापन हस्तान्तरण गरिएका र नगरिएका विद्यालयको बीचमा खासै फरक नदेखिएको, तेस्रो बढी मात्रामा प्रा.वि.

मात्र Community Mangagement School (CMS) मा आउने गरेको, चौथो वि.व्य.स. ले CMS सञ्चालन गर्नलाई कुनै क्षमता प्रस्तुत नगरेको तथा आत्मनर्भर बनाउन नसेकेको, पाँचौं विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरणमा स्थानीय निकाय उत्साहजनक नदेखिएको (पूर्ववत पेज) बताइएको छ ।

CERID (2003) ले “प्राथमिक शिक्षाको आन्तरिक दक्षतामा सुधार” सम्बन्धी गरेको अध्ययन प्रतिवेदनले केही महत्वपूर्ण तथ्यहरू फेलापारेको छ । यस अध्ययनले कक्षा दोहोर्‍याउने र कक्षा छाड्ने दर अन्य कक्षाको तुलनामा कक्षा एकमा बढी देखायो । प्राथमिक तहको सबै कक्षामा छात्र र छात्राको कक्षा छाड्ने दरमा भिन्नता छैन (ऐ. पेज) । अध्ययनले औषतमा कक्षा एकदेखि कक्षा पाँचसम्म नै छात्रछात्राको उत्तीर्ण दरमा त्यस्तो खासै फरक देखाएन । विभिन्न सात वर्षको आन्तरिक दक्षता सम्बन्धी तथ्याङ्कलाई आधार मानेर गरिएको यस अध्ययनले कक्षा एकमा बाहेक अन्य कक्षाको उत्तीर्ण दर सबै सात वर्षमा एकै खालको रहेको कुरा उल्लेख गरेको छ (ऐ. पेज) ।

सुवेदी, (२०६०) मा सामुदायिक विद्यालय हस्तान्तरणको पृष्ठभूमि, हालको प्रक्रिया, समस्याहरू र समाधानको उपायहरूकोबारेमा उल्लेख गरिएको छ । २०६० साल पौष १८ गतेसम्म नेपाल अधिराज्यमा ३७ जिल्लामा ५५३ वटा विद्यालयका प्राथमिक तह हस्तान्तरण भइसकेको छ । विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण गर्दा स्थानीय वातावरण, आवश्यकता र समस्या अनुसार कस्तो ज्ञान सीप बालबालिकालाई दिने भन्ने निर्णयसमेत गर्न समुदायलाई जिम्मेवारी दिनुपर्ने निष्कर्ष दिइएको छ । यसबाट स्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुन गई गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच पुग्नेछ जस मार्फत शैक्षिक क्षति कम हुन गई सामुदायिक विद्यालयप्रति अपनत्व बढ्ने एवं सञ्चालनमा सहजता आउने कुरा बताइएको छ ।

विद्यालय समुदायकै लागि खोलिने भएकोले समुदायलाई सशक्त र जवाफदेही बनाउन यो विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण कार्यक्रम सान्दर्भिक हुदाहुदै पनि पर्याप्त मात्रामा गृहकार्य नगरी एक्कासी अगाडि कार्यन्वयनमा ल्याइनु, सरोकारवालाहरू विशेष गरी शिक्षक संघ संगठन, शिक्षाविद तथा आम अभिभावक र नागरिक समाजका बीच छलफल नै

नगरी दातृ निकायको अनुरोधमा कार्यक्रम ल्याइनु जस्ता कुराहरूले जनसमर्थनमा कमी आएको आभास हुन्छ (ऐ. लेख) ।

निर्देशिका २०५९ “सामुदायिक विद्यालयको व्यवस्थापनको जिम्मा समुदायलाई नै किन ?” शीर्षकमा समुदायलाई व्यवस्थापन हस्तान्तरणबारे भनिएको छ - विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायलाई जिम्मा दिदा समुदायको नेतृत्व, रेखदेख, नियन्त्रण र मार्गदर्शन विद्यालयले अझ बढी प्राप्त गर्न सक्छ । समुदायलाई विद्यालय प्रति अपनत्वको भावना पैदा हुने गर्छ । फलतः यसबाट राम्रा प्रभावहरू आउन सक्ने विश्वास गर्न सकिन्छ । हुन त कुनै पनि कुरा गुण र दोषबाट मुक्त हुन सक्दैन । समुदायलाई विद्यालय व्यवस्थापन जिम्मा दिँदा सबै समस्याको समाधान निस्किएला भन्ने अपेक्षा गर्न सकिँदैन र गर्न पनि हुँदैन । असल कुरा त त्यही नै मान्नु पर्ने हुन्छ जसमा दोषको भन्दा गुणको मात्रा बढी छ (ऐ. पेज) ।

शिक्षा विभाग,(२०६४) “सामुदायिक विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायले जिम्मा लिने कार्यक्रम, अन्तर्गत सशक्तिकरणलाई यसरी जोडदार रूपमा उठाइएको छ । शिक्षाका प्राथमिक सरोकारवाला (Primary Stakeholders) लाई शैक्षिक योजना तर्जुमादेखि कार्यान्वयन र उपभोगसम्म प्रत्यक्ष संलग्न गराई सहमतिका आधारमा समाजका हरेक व्यक्तिलाई शैक्षिक लाभको भागीदार बनाउनु नै विद्यालयको व्यवस्थापनमा सामुदायिक सशक्तिकरणको मूलभूत उद्देश्य हो । सामुदायिक सशक्तिकरण वा शैक्षिक विकेन्द्रीकरणमा सरकारको भूमिका भनेको सहजीकरण, गुणस्तर प्रवर्धन, ऐन नियम, आवश्यक सेवा र टेवा प्रदान गर्ने हुनेछ, भने विद्यालयको व्यवस्थापन जिम्मा लिने वि.व्य.स. लाई विद्यालयको सञ्चालन र संवर्धन गर्ने पूर्ण स्वायत्तता हुने छ साथै विद्यालय तथा शिक्षक, स्थानीय समुदाय, वि. व्य.स., अभिभावक र विद्यार्थीप्रति जवाफदेही हुनेछन् । विद्यालय व्यवस्थापनको लागि सामुदायिक सशक्तिकरणबाट निम्न अनुसार उद्देश्य हासिल गर्न खोजिएको छ :

१. विद्यालयको भौतिक अवस्था, शैक्षिक प्रक्रिया र विद्यालयका सरोकारवालाहरू बीच सम्बन्ध सुधार गरी विद्यालयसँग रहेको भवन र जग्गा जमिनको अधिकतम सदुपयोग गर्दै यसलाई आकर्षक एवं बालमैत्री सस्थाको रूपमा विकाश गर्ने ।
२. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपभित्र विद्यालयले समुदाय र बालबालिकाको आवश्यकता अनुरूप स्थानीय पाठ्यक्रम तयार गरी अध्ययन अध्यापन अगाडि बढाउँदै शैक्षिक

रूपान्तरण गर्ने ।

३. विद्यालयको योजना निर्माण, कार्यान्वयन र अनुगमन प्रक्रियामा समुदायको निर्णायक भूमिका सुनिश्चित गरी विद्यालयका काम कारवाहीमा जवाफदेहीता र पारदर्शीता सुनिश्चित गर्ने ।

समुदायले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मेवारी लिने कार्यक्रमकोबारेमा विभिन्न कोणबाट उठाइएका आरोपहरू -

१. शिक्षा राज्यको दायित्व हो, राज्य शिक्षाको दायित्वबाट पन्छन खोजिरहेको छ ।
२. विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायलाई जिम्मा लगाउने एजेण्डा दातृसमुदायको सिफारिसमा लागू गर्न खोजिरहेकाले यसको स्थायित्व हुन सक्दैन ।
३. कमजोर र असक्षम समुदायबाट विद्यालयको समुचित व्यवस्थापन हुन नसकी पहिलेको भन्दा अझ विग्रने प्रवल संभावना देखिन्छ ।
४. शिक्षकका सेवा, शर्त र सुविधा (सेवाकालीन र सेवानिवृत्त) का सम्बन्धमा अनिश्चितता देखिएकोले शिक्षक समुदायले यस कार्यक्रममा विश्वास गर्ने ठाउँ छैन । शिक्षकका हक, हित विपरीत अड्कुश लगाउने कार्यक्रमको रूपमा आएकोले वि.व्य.स. र शिक्षक बीच द्वन्द्व चर्काउन खोजिएको छ, (ए., शिक्षा विभाग २०६४) ।

विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण कार्यक्रम असफल हुनुको कारक तत्व शिक्षकहरूले यो कार्यक्रममा सहयोग गरेका छैनन् । शिक्षकहरूको समर्थन विना राज्यले जवर्जस्त कोचेको भरमा यो समुदायमा विद्यालय व्यवस्थापन हस्तांतरण अभियान दुर्घटनामा पर्छ नै । त्यसैले सरकारले शिक्षकका पशागत संघ संगठनहरूको सहयोग लिएर शिक्षाकहरूको सहभागितामा नै त्यसले सामुदायिकरण गर्ने अभियान सञ्चालन गर्न सक्ने छ (नेपाल, (२०६५)

हामीले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा स्थानीय अभिभावकहरू वा विद्यालय क्षेत्रका जनसमुदायलाई नै दिनुपर्छ तिनले आफ्नो विद्यालयलाई त्यसरी नै स्याहार्नेछन् जसरी

सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूले वन स्याहारेकाछन र त्यसबाट प्राप्त हुने आमदानीले विद्यालय सञ्चालन गरेकाछन (ऐ.पेज) ।

बज्राचार्य र सिग्देलले गरेको एक अध्ययन अनुसार “समुदायद्वारा व्यवस्थापन भएका विद्यालयको अनुभव” शीर्षकमा तेह्र जिल्लाका २७ विद्यालयमा एक अध्ययन गरेका छन । यस अध्ययनले नमूना विद्यालय मध्ये २२%मा मात्र खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भएको देखायो भने २५% मा शौचालय, १३ %मा पुस्तकालय र १६ % मा मात्र खेल मैदानको सुविधा उपलब्ध भएको देखायो । विद्यार्थी भर्नादर नमूना विद्यालयहरूमा ६३% मा बढेको, १३%मा घटेको र २४%मा उस्तै रहेको छ (ऐ. पेज)।

सामुदायिक लेखा परीक्षणमा यस अध्ययनले समुदायमा हस्तान्तरण भएका विद्यालय, हस्तान्तरण नभएका विद्यालय भन्दा अगाडि रहेको कुरा उल्लेख गर्दै शिक्षक विद्यार्थी अनुपात २९:१ भएको देखायो (ऐ. पेज) ।

खनाल (२००३) ले नेपालको सार्वजनिक शिक्षाको व्यवस्थापनलाई प्रोत्साहन गर्ने र व्यवधान पुऱ्याउने तत्वहरू पत्तालगाउने मूल उद्देश्य राखी काठमाण्डौ, ललितपुर, भक्तपुर र काभ्रेपलान्चोक जिल्लामा एक अध्ययन गरेका थिए । उक्त अध्ययनले विशेष गरी सार्वजनिक शिक्षाको व्यवस्थापनमा समुदायको संलग्नता र उत्तरदायित्व जस्ता पक्षको खोजलाई अघि बढाइएको थियो । उक्त अध्ययनले सार्वजनिक शिक्षाको व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण भएका विद्यालयहरूमा समुदाय र विद्यालयको सुमधुर सम्बन्ध हुनुपर्ने कुरामा जोड दियो । यस्तो सुमधुर सम्बन्धले मात्र शिक्षाको व्यवस्थापनको उत्तरदायित्वलाई प्रोत्साहन गर्छ (ऐ.अध्ययन) । विद्यालय व्यवस्थापनमा समुदायको बृहत सहभागिता बढाउने खालको नीति तथा कानुनी प्रावधान र प्रभावकारी कार्यान्वयन, शिक्षाको नीति निर्माण गर्ने कार्यमा प्र.अ.को सहभागिता वृद्धि गर्न सकेमा सार्वजनिक विद्यालयको व्यवस्थापन अझ प्रभावकारी हुने विश्वास अध्ययनकर्ताको रहेको छ । वि.व्य.स.को जिम्मेवारी तथा स्पष्ट कार्यविभाजनले उत्तरदायित्व तथा जवाफदेहिता दुवैको विकास गर्नुका साथै समुदायलाई एउटा संस्थाको रूपमा व्यवहार गरेमा शिक्षाप्रतिको उत्तरदायित्वमा अझ वृद्धि भएर जाने (पूर्ववत पेज) कुरा प्रति अध्ययन विश्वस्त छ ।

अध्ययनमा सार्वजनिक शिक्षा व्यवस्थापनको उत्तरदायित्वलाई कस्ता तत्वहरूले व्यवधान पुऱ्याउन सक्छन भन्ने सन्दर्भमा सार्वजनिक शिक्षा मूलतः समुदायको लागि उपलब्ध गराइएको हुन्छ । यदि समुदाय र वि. व्य. स. बीच राम्रो सम्बन्ध स्थापना हुन सकेन भने वि.व्य.स. ले प्रभावकारी रूपमा कार्य गर्न सक्दैन । त्यस्तै कमजोर नीति निर्देशन, सरकारले निर्धारण गरेको नीतिमा जनसहभागिताको कमी, कानुनको कमजोर कार्यान्वयन, समाजको संरचनात्मक मान्यता (विभिन्न परम्परागत सोच र रुढीवादी संस्कारहरू) र शिक्षा व्यवस्थामा राजनीतिक हस्तक्षेपले सार्वजनिक शिक्षा व्यवस्थापनको उत्तरदायित्वलाई व्यवधान पुऱ्याउछ (खनाल , २०६३) ।

खनाल (२००६) ले मोरङ जिल्लामा समुदायमा हस्तान्तरण नभएका प्राथमिक विद्यालयमा गरेको एक अध्ययनमा प्राथमिक तहको आन्तरिक दक्षताको विश्लेषण गरिएको थियो । उक्त अध्ययनले प्राप्त गरेको प्राथमिक तहको आन्तरिक दक्षता अन्तर्गत कक्षा दोहोऱ्याउने र कक्षा छाड्ने दर छात्रछात्राको छुट्टाछुट्टै रूपमा तालिकामा देखाइएको छ । तथ्याङ्कले प्रा वि तहको उत्तीर्ण दर ६९.९%, कक्षा दोहोऱ्याउने दर १०.४% र बीचैमा कक्षा छाड्ने दर १९.६ % रहेको छ । यो तत्कालीन प्राथमिक तहको राष्ट्रिय आन्तरिक दक्षता भन्दा कम रहेको पुष्टि भएको छ । सन २००६मा नेपालको प्राथमिक तहको कक्षा उत्तीर्ण दर ७०.९%, कक्षा दोहोऱ्याउने दर १५.८% र बीचैमा कक्षा छाड्ने दर १४.१% भएको तथ्याङ्कले देखाउँछ (ए. पेज ३९) । प्राथमिक तहको कक्षा एकमा सबैभन्दा कम आन्तरिक दक्षता पाइयो जब कि अन्य कक्षाको सो दक्षता बढ्दै गएको पाइयो । अध्ययनबाट के कुराकोसमेत पुष्टि भयो भने कक्षा पाँचको उत्तीर्ण दर छात्रको भन्दा छात्राको बढी भएको पाइयो ।

माथि उल्लेखित पुनरावलोकन तथा पूर्वकार्यहरूको समीक्षाबाट शहरी क्षेत्रका सीमित विद्यालयहरू बाहेक अधिकांश ग्रामिण क्षेत्रमा विद्यालयको भौतिक अवस्था दयनीय देखियो । आर्थिक प्रलोभनकै कारण समुदायमा व्यवस्थापनका लागि हाम फालेका विद्यालयहरूको आन्तरिक दक्षता, व्यवस्थापकीय पक्ष लगायत विद्यालयसँग सम्बन्धित अन्य पक्षहरूको पनि विकाश र सुधार सुदृढ हुदै गएको देखिन्छ । उल्लेखित पूर्वकार्यहरूको समीक्षाको अध्ययनबाट समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण पछि गर्नुपर्ने कार्यबारे कैयन व्यवहारोपयोगी सुझाव, सल्लाह र सिफारिसहरू प्राप्त भएका छन् तिनको सही अध्ययन, विश्लेषण र कार्यान्वयन गर्न सके

समुदायमा विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरणले सार्थकता पाउने कुरामा कसैको दुईमत हुन सक्दैन । त्यसैले तिनको अनिवार्य कार्यान्वयन आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो ।

२.३ शैक्षिक उपादेयता (Educational Implication)

यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन पूर्व कार्यहरूको समीक्षा, विभिन्न वैज्ञानिकहरूको सिद्धान्त तथा प्रवर्तनहरूलाई आधार मानी अगाडि बढाइएको थियो । विशेष गरी व्यवस्थापनको क्षेत्रमा प्रयोग गरिएको मानव सम्बन्ध सिद्धान्त (Human Relation Theory) वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त (Scientific mangagement theory) व्यवहारवादी सिद्धान्त (Behavioural science theory), सचेतिकरण सिद्धान्त (Conscientization theory) सहभागिता मूलक सिद्धान्त (Participatory) लगायतका सिद्धान्तहरूले फरक फरक धारणा प्रस्तुत गरे ता पनि तिनले आखिरमा सङ्गठनको आन्तरिक दक्षतामा अभिवृद्धि गरेर सङ्गठन वा संस्थालाई मजबुत बनाउनकोसाथै सङ्गठनको इज्जतलाई बढाउन सहयोग पुऱ्याउने कुरामा जोड दिइएको छ । परम्परागत रूपमा मालिक र दासको रूपमा काम गर्ने वा यान्त्रीक प्रविधिबाट काम गराउनको सट्टा कामदारलाई प्रोत्साहन गरी उनीहरूको सीप विकास गर्ने, उत्प्रेरणा दिने, जिम्मेवारी बोध गराउने, माया ममता र स्नेह दिने, सीधा सम्पर्क गर्ने, कामदारको समस्या बुझि दिने जस्ता कार्य गरेमा कामदार सन्तुष्ट भई कार्यप्रति लगनशील बन्न थाल्छ । यी सिद्धान्तहरू केवल औद्योगिक क्षेत्रमा मात्र नभई शैक्षिक क्षेत्रमासमेत लागू हुँदै आएको पाइन्छ । शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्रयोग हुँदा जुन उपलब्धीहरू शिक्षा क्षेत्रले पायो । त्यसैको आधारमा मेरो अध्ययनबाट आएका प्राप्तिहरूको व्यख्या विश्लेषण गर्न मद्दत पुग्यो ।

उदाहरणको लागि मानव सम्बन्धको सिद्धान्तले शैक्षिक व्यवस्थापन गर्दा वि.व्य.स. र शिक्षक बीच सीधा सम्पर्क हुने शिक्षक तथा विद्यार्थी नियमित हुने अभिभावकले शिक्षकसँग सम्पर्क गरी आफ्ना नानीहरूको प्रगति विवरण माग्ने र तत्काल पृष्ठपोषण प्राप्त हुने जस्ता कार्यहरू भएका छन् छैन भनी अध्ययन गर्न सहयोग पुग्यो । त्यस्तै वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुसार शैक्षिक योजना निर्माण गरी योजना अनुसारका मानवीय , भौतिक स्रोत साधनहरूको स्थिति के छ , वि.व्य.स. को कार्य दक्षता कस्तो छ, दक्षता अभिवृद्धिका लागि

अभिमुखीकरण तालीम सञ्चालन गर्ने गरिएको छ छैन, मुल्याङ्कनको प्रयोग कसरी गर्ने गरिएको छ , जस्ता कुराहरू उपर गहन अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्यायो साथै व्यवस्थापन हस्तान्तरण पूर्व र हस्तान्तरण पश्चात समितिले गरेका कार्यहरू र विद्यालयका शैक्षिक सूचकहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्न समेत थप सहयोग पुऱ्यायो ।

व्यवस्थापकीय पक्ष, आन्तरिक दक्षता एवं विद्यालयका समग्र पक्षहरूलाई समेटेर विविध क्षेत्रमा गरिएका महत्वपूर्ण अध्ययनहरूबाट प्राप्त भएका निष्कर्षहरू र यस अध्ययनको लागि प्राप्त भएका प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्कको विश्लेषणबाट प्राप्त प्राप्तहरूलाई तुलना गर्दै अध्ययन कार्यलाई अगाडि बढाउन र निष्कर्षमा पुग्न पूर्वकार्यहरूको समीक्षाले सजिलो बनायो । यसका आधारमा अगामी दिनहरूमा कस्ता शैक्षिक कार्यक्रम ल्याउँदा सरोकारवालाहरू बढी उत्प्रेरित र लाभान्वित हुन सक्छन् । साथै विद्यालयको आन्तरिक दक्षतामा वृद्धि भई व्यवस्थापकीय पक्ष कसरी मजबुत हुन्छ भन्ने तर्फ इङ्गित गर्न पनि पूर्वकार्यको समीक्षाले थप सहयोग पुऱ्यायो ।

परिच्छेद : तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा (Research Design)

यो अनुसन्धान अवलोकन अन्तर्क्रिया, र खोजविधिमा आधारित छ । अनुसन्धानको विषयवस्तु नै भावप्रधान भएकोले यसमा शोधकर्ताले संख्यात्मक (Quantitative) भन्दा गुणात्मक (Qualitative) अनुसन्धान पद्धतिलाई अपनाएको छ ।

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया (Data Collection Procedure)

३.२.१ जनसंख्या (Population) :

माथि परिसीमामा उल्लेख गरिए बमोजिम छनौट गरिएका दुवै विद्यालयका प्र.अ., संबन्धित क्षेत्रका स्रोतव्यक्ति, वि.व्य.स. अध्यक्ष, शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्षलाई अध्ययनको क्रममा अनिवार्य रूपमा सामेल गरिएको थियो भने वि.व्य.स. र शिक्षक अभिभावक संघका सदस्यहरु, शिक्षकहरु, अभिभावकहरु र विद्यार्थीहरुलाई भने उद्देश्यपूर्ण छनौट (Purposive Sampling) का आधारमा छुट्टाछुट्टै रूपमा छनौट गरिएको थियो ।

३.२.२ नमूनाको आकार (Sampling Size)

ज्यादै ठूलो नमूनाको आकार भएमा सबै कुरालाई समेटेर पूर्णरूपमा अध्ययन गर्न, समय, खर्च, स्रोत र साधन आदि अभावको कारण समस्या पर्न जाने भएकोले नमूनाको आकार चुस्त बनाउने प्रयास गरिएको थियो । अध्ययनको क्रममा संबन्धित विद्यालयको प्र.अ., स्रोतव्यक्ति, शिक्षक, वि.व्य.स. शिक्षक अभिभावक संघ अभिभावक र विद्यार्थी गरी छ किसिमका नमूना प्रकारलाई समेटिएको थियो । सबै किसिमका गरी कूल बाइस जना सहभागीहरुलाई छुट्टाछुट्टै दिनमा उपयुक्त समय मिलाई संबन्धित विद्यालयमा गई अन्तर्क्रियात्मक विधिबाट अध्ययनकार्य अघि बढाइएको थियो । सबै सहभागीहरुलाई अग्रिम रूपमा निमन्त्रणा गरिनाकोसाथै प्रश्नावलीसमेत समयमै उपलब्ध गराइएको थियो ।

३.२.३ नमूना छनौट (Sampling Method)

नमूना छनौटका लागि उद्देश्यपूर्ण छनौट विधि (Purposive Sampling Method) अपनाइएको थियो ।

३.३ अनुसन्धान सामग्रीहरू (Research Tools)

तथ्याङ्कलाई सहज र व्यवस्थित बनाउन कम्प्युटरको पहुँच भन्दा टाढा दुर्गम क्षेत्रमा रहेर अनुसन्धान तयार गर्नुपर्ने विडम्बनालाई तीतो यथार्थ नै मान्नु पर्छ । अनुसन्धानको क्रममा प्रश्नावली (Questionnaire), अन्तरवार्ता (Interview), अनुसूचि (Schedule), अन्तर्क्रिया (interaction), छलफल (discussion), गोष्ठी (seminar) जस्ता माध्यमहरूलाई अनुसन्धानको आधार बनाइएको थियो । वि.व्य.स. का अध्यक्ष, प्र.अ., स्रोतव्यक्ति र विद्यार्थीलाई उपलब्ध गराइएको प्रश्नावली अनुसूचि १,२,३,४ मा क्रमशः दिइएको छ ।

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू (Sources of Data)

३.४.१ प्राथमिक तथ्याङ्क (Primary sources)

तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा प्रत्यक्ष (face to face) गरिएका कुराकानी, छलफल, अन्तर्वार्ता, अन्तर्क्रिया तथा साक्षात्कार कार्यक्रमबाट धेरै कुराहरूको प्राप्ति भयो । शोधार्थीले राखेका जिज्ञासाहरूको उत्तर सहभागीहरूले सहज रूपमा जिम्मेवारपूर्वक दिनुभएको थियो ।

३.४.२ द्वितीय स्रोतहरू (Secondary Sources)

विद्यालयका अभिलेखहरू, डायरी, मार्कलेजर, विद्यार्थी प्रगतिविवरण, सञ्चित अभिलेख, विद्यार्थी शिक्षक उपस्थितिबही लगायत हेरी धेरै जानकारी प्राप्त भइ अनुसन्धानमा सहयोग प्राप्त भएको थियो ।

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि (Data Analysis Procedure)

यो अनुसन्धान बढी गुणात्मक वर्णनमा आधारित भएकोले सांख्यिकभन्दा शाब्दिक वर्णनको प्रयोग बढी भएको छ । समुदायमा विद्यालय हस्तान्तरण हुनुपूर्व र ३ वर्ष पश्चातको प्रभावकारीता जाँचको लागि लिइएको विद्यार्थीको सहजै देखिने भर्नादर र खुद भर्नादर, कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने दर, शिक्षक विद्यार्थीको औषत उपस्थितिदर, प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर,सिकाइ उपलब्धीदर, विद्यालयको भौतिक समृद्धिमा आएको परिवर्तन, विद्यालय गतिविधि तथा सहक्रियाकलाप लगायतका कुराहरुलाई तालिकामा देखाउनाकासाथै तिनको संक्षेपमा व्याख्या र विश्लेषण गर्ने कार्यसमेत गरिएको छ ।

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको प्रस्तुति र विश्लेषण (Presentation & Analysis of Data)

शैक्षिक प्रगतिलाई जनाउने सूचनाको आधारमा विद्यालयको शैक्षिक प्रगतिबारे थाहा पाउन सकिन्छ । विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा समुदायले लिनुपूर्व र लिए पश्चात हालको अवस्थामा शैक्षिक प्रगतिका सूचकाङ्कहरूमा देखिएका परिवर्तनका आधारमा विद्यालय व्यवस्थापन समुदायलाई जिम्मा दिंदा परेका प्रभावहरू प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा देख्न सकिन्छ । यसका लागि उल्लिखित शैक्षिक प्रगतिका सूचकाङ्कहरूको तथ्याङ्क तल प्रस्तुत गरी सैद्धान्तिक रूपमा पुष्टि गर्ने प्रयास गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलनका प्रमुख स्रोतहरू विद्यालय अभिलेख, प्रश्नावली तथा अन्तर्वार्ता रहेका छन् -

४.१ विद्यार्थीको सहजै देखिने भर्नादर (GER) र खूदभर्नादर (NER)

नमूना छनौट गरिएका विद्यालयमा गरिएको अध्ययन अनुसार विद्यार्थीको सहजै देखिने भर्नादर (GER) र खूदभर्नादर (NER) निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. - १

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	समुदायमा हस्तान्तरण मिति	समुदायद्वारा व्यवस्थापन जिम्मा लिनु पूर्व (२०६०/०६१)		समुदायले व्यवस्थापन जिम्मा लिएपछि (२०६४)	
			GER	NER	GER	NER
१.	जम्वावती मा.वि. सिभुवा	२०६० कार्तिक	१४३.१५	९२.६३	१५३	६३.४३
२.	सरस्वती मा. वि. पाखिबास	२०६१ भाद्र	१४०.२५	९०.४३	१४५.१३	९१.२४

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०६३/०६४

प्रस्तुत तालिकामा समुदायले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा लिनु पूर्व (२०६०/०६१ मा) जम्वावती मा.वि. सिभुवाको सहजै देखिने भर्नादर (GER) व्यवस्थापनको जिम्मा लिएको ४

वर्ष पछि १०.१५% ले वृद्धि भएको र खूद भर्नादर (NER) ०.८०% ले वृद्धि भएको स्पष्ट हुन्छ । त्यस्तै गरी सरस्वती मा.वि. पाखिवासको सहजै देखिने भर्नादर (GER) २०६०/०६१ को भन्दा २०६४ मा पुग्दा ४.९८% ले वृद्धि भएको र खूद भर्नादर (NER) ०.८०% ले वृद्धि भएको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

मानवसंबन्ध सिद्धान्तका प्रवर्तक Pro. George Elton Mayo (1880-1949) ले सामूहिक रूपले कुनै पनि संस्थाहरु सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा संगठन गर्दा कार्यसम्पादन चाँडो, स्तरीय र गुणात्मक हुन्छ भनेका छन् र माथिको तथ्याङ्कको विश्लेषणको आधारलाई हेर्दा शीर्षक र सिद्धान्त बीच पुष्टि भएको पाइन्छ ।

४.२ विद्यार्थीको कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने दर

नमूना छनौट गरिएका विद्यालयमा गरिएको अध्ययन अनुसार विद्यार्थीको कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने दर निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. - २

क्र.स.	विद्यालयको नाम	समुदायद्वारा व्यवस्थापन हुनुपूर्व (२०६०/०६१)		समुदायद्वारा व्यवस्थापन भएको ४ वर्ष पछि (२०६४)	
		कक्षा छाड्ने दर	कक्षा दोहोर्‍याउने दर	कक्षा छाड्ने दर	कक्षा दोहोर्‍याउने दर
१.	जम्वावती मा. वि. सिभुवा	१२.२	१७.४	७.८	१२.८
२.	सरस्वती मा. वि. पाखिवास	१६.४	१८.३	१३.४	१६.५

स्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०६३/०६४

माथिको तालिकाले कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थीको प्रतिशतलाई स्पष्ट पारेको छ । दुवै विद्यालयमा समुदायमा विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुनुपूर्व २०६०/०६१ मा भन्दा व्यवस्थापन हस्तान्तरण भै सकेपछि ४ वर्षपछि २०६४ मा उल्लेख्य कमी आएको देखिन्छ

Pro. Abraham Maslo (1943) ले संतुष्ट हुनका लागि मानिसले खोजिरहेको कुनै मनोवैज्ञानिक अभाव नै उसको आवश्यकता हो र उक्त चाहना, आवश्यकता पूरा गर्नका लागि मानिस उत्प्रेरित हुने गर्छ । त्यही आवश्यकता नै मानिसलाई कार्य गराउने उत्प्रेरक तत्व हुन् जुन एक पछि अर्को श्रृङ्खलावद्ध रूपमा रहेको हुन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् । प्रस्तुत तथ्याङ्कको विश्लेषणको आधारमा हेर्दा शीर्षक र सिद्धान्त बीचको संबन्ध छर्लङ्ग भएको बुझिन्छ । छात्रवृत्ति, पुरस्कार, मान सम्मान र इज्जत, अधिकारको प्राप्ति जस्ता कुराहरुले मानवीय आवश्यकताको एक हदसम्म पूरा गर्न सकेको कारण नै विद्यालयमा विद्यार्थीले कक्षाछाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने दरमा कमी आएको हो ।

४.३ प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर र औषत सिकाइ उपलब्धी दर

नमूना छनौट गरिएका विद्यालयमा गरिएको अध्ययन अनुसार प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर र औषत सिकाइ उपलब्धी दर निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ३

क्र.स.	विद्यालयको नाम	समुदायद्वारा व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुनुपूर्व (२०६०/०६१)			समुदायद्वारा व्यवस्थापन हस्तान्तरण भएको ४ वर्ष पछि (२०६४)		
		प्रा. तह पूरा गर्नेदर	औषत उपलब्धीदर	सिकाई	प्रा. तह पूरा गर्नेदर	औषत उपलब्धीदर	सिकाई
१.	जम्वावती मा.वि. सिभुवा	४२.५३	३५.२६		५२.३८	४४.५१	
२.	सरस्वती मा.वि. पाखिवास	४०.३१	३६.२३		४९.२१	४३.२५	

स्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०६३/०६४

उपर्युक्त तालिकाले २०६०/०६१ मा समुदायमा विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुनुपूर्व जम्वावती मा.वि. सिभुवाको प्रा.तह पूरा गर्ने दर व्यवस्थापन हस्तान्तरणको चार वर्ष पछि ९.८५% ले वृद्धि भएको तथा औषत सिकाई उपलब्धी २०६०/०६१ मा भन्दा २०६४ मा आई

पुग्दा ९.२५% ले वृद्धि भएको छर्लङ्ग हुन्छ । त्यस्तै सरस्वती मा. वि. पाखिबासमा उक्तदर क्रमशः ८.९०% र ७.०२% ले वृद्धि भएको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

Mary Parker Follet (1868-1933) को समन्वय संबन्धी सिद्धान्त (Co- ordination by contact) को कारण प्रत्यक्ष संपर्क कायम गरी मानव संबन्धको विकास गर्न सकिन्छ । कामदर (विद्यार्थी) सँगै संबन्धित अधिकारी (शिक्षक र अभिभावक) ले प्रत्यक्ष संपर्कमा रही उनीहरूका विचार, काम गर्ने तौर तरिकावारेमा बोध गर्न सकिन्छ । नजानेका, नबुझेका, शंका लागेका, अस्पष्ट भएका कुरामा सीधा सञ्चार (Horizontal Communication) भई तत्काल मूल्याङ्कनमार्फत पृष्ठपोषण (Feedback) प्राप्त हुन्छ । यसो हुने भएकै कारण प्राथमिक तहको सिकाई उपलब्धी दर र तह पूरा गर्ने दरमा वृद्धि भएको हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ ।

४.४ शिक्षक विद्यार्थीको औषत वार्षिक उपस्थिति दर

नमूना छनौट गरिएका विद्यालयमा गरिएको अध्ययन अनुसार शिक्षक विद्यार्थीको औषत वार्षिक उपस्थिति दर निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४

क्र.स.	विद्यालयको नाम	समुदायद्वारा व्यवस्थापन हुनुपूर्व(२०६०/०६१)		समुदायद्वारा व्यवस्थापन भएको ४ वर्ष पछि (२०६४)	
		विद्यार्थीको वार्षिक उपस्थिति दर	शिक्षकको वार्षिक उपस्थिति दर	विद्यार्थीको वार्षिक उपस्थिति दर	शिक्षकको वार्षिक उपस्थिति दर
१.	जम्वावती मा.वि. सिभुवा	५३.०	८१.०	६९.४७	९५.५
२.	सरस्वती मा.वि. पाखिबास	५१.३३	७४.३२	६६.१०	९२.१६

स्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०६३/०६४

माथिको तालिकाले समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुनुपूर्व २०६०/०६१ मा जम्वावती मा. वि. सिभुवाको विद्यार्थीको वार्षिक औषत उपस्थिति दर ४ वर्ष पछि २०६४ मा व्यवस्थापन हस्तान्तरणपछि १६.४७% ले वृद्धि भएको देखिन आउँछ । शिक्षक उपस्थिति दर पनि उक्त ४ वर्षको अन्तरालमा १४.५% वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यस्तै सरस्वती मा.वि.पाखिबासको

२०६०/०६१ मा विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण हुनुपूर्व भन्दा हस्तान्तरण भएको ३ वर्ष पश्चात ४.७७% ले विद्यार्थीको वार्षिक औषत उपस्थिति दर बढेको र शिक्षकको औषत वार्षिक उपस्थिति दर १७.८४% ले बढेको तथ्याङ्कले बताउँछ । यसरी शिक्षक विद्यार्थीको औषत उपस्थिति दर बढेर जाने कुरो पनि Follet को समन्वय संबन्धी सिद्धान्तसँग मेल खान जान्छ । समन्वय जहिले पनि प्रारम्भिक अवस्था (Co- ordination as in the early stage) मा हुनुकासाथै सरोकारवालाहरुको पारस्परिक सहमति (Co- ordination as a reciprocal system) को आधारमा निरन्तर हुनुपर्छ, भन्ने मान्यतालाई यसले स्वीकार्दछ । अतः प्रस्तुत सडकलित तथ्याङ्कको विश्लेषणको आधारमा हेर्दा शीर्षक र सिद्धान्त बीच तालमेल भएको पाइन्छ ।

४.५ भौतिक सुविधाहरु

नमूना छनौट गरिएका विद्यालयमा गरिएको अध्ययन अनुसार भौतिक सुविधाहरु निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ५

क्र.स.	विद्यालयको नाम	समुदायले व्यवस्थापन जिम्मा लिनुपर्ने (२०६०)	समुदायले व्यवस्थापन जिम्मा लिए पश्चात (२०६४)
१.	श्री जम्बावती मा.वि सिभुवा	करीव २० रोपनी जग्गा, खेलमैदान, खानेपानी, शौचालय, भवन, कक्षाकोठामा भौतिक प्रवन्ध	पूर्ववत संपदाका अतिरिक्त थप भवन, थप शौचालय, घेरावारा, भौतिक पक्षमा केही सुधार, करीव ६,५०००००- रुपैया नगद मौज्जात ।
२	श्री सरस्वती मा.वि. पाख्रिबास	करीव १८ रोपनी जग्गा, खेलमैदान, खानेपानी, शौचालय, भवन, कक्षाकोठामा भौतिक प्रवन्ध	पूर्ववत संपदाका अतिरिक्त थप भवन, थप शौचालय, घेरावारा, भौतिक पक्षमा केही सुधार, करीव ३ लाख बैंक मौज्जात ।

स्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०६३/०६४

प्रस्तुत तालिकाले समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण भएपछि तीन चार वर्षको अवधिमा दुवै विद्यालयमा भौतिक सुधार एवं विस्तार भएको देखाउँछ । यसबाट विद्यालय भौतिक स्रोतसाधनको दृष्टिले समृद्ध हुँदै गएको देखिन्छ । मानव संबन्ध सिद्धान्तका महान प्रणेता

John Woodward ले कुन वस्तु कहाँका लागि कति मात्रामा कुन प्रविधिले उत्पादन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई विशेष जोड दिए । भौतिक स्रोतसाधन, नयाँ प्रविधि र सुविधाका कारण हरेक कार्य सजिलै, विना भन्कट, कम समयमा गर्न सकिएकै कारण विद्यालयको आन्तरिक दक्षतामा सुधार हुन सकेको पुष्टि हुन्छ ।

४. ६ विद्यालय गतिविधि तथा सहक्रियाकलाप

नमूना छनौट गरिएका विद्यालयमा गरिएको अध्ययन अनुसार विद्यालय गतिविधि तथा सहक्रियाकलाप निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ६

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	समुदायद्वारा व्यवस्थापन हुनुपूर्व (२०६०/०६१)	समुदायद्वारा व्यवस्थापन भएपछि (२०६४)
१.	श्री जम्बावती मा.वि. सिभुवा	वि.व्य.स. को बैठक वार्षिक ३ पटक, PTA को गठन नै नभएको, अभिभावक भेला २ वर्षको १ पटक, सामुदायिक लेखापरीक्षण नहुने गरेको, अन्तर्क्रिया कार्यक्रम, बालक्लव गठन, आमाभेला आदि गर्ने नगरिएको, अतिरिक्त क्रियाकलाप विद्यालयले गर्ने गरेको ।	वि.व्य.स. को बैठक वार्षिक ५ पटक, PTA गठन भै वार्षिक २ पटक बैठक, अभिभावक भेला वर्षको १ पटक, सामुदायिक लेखापरीक्षण हुने गरेको, अन्तर्क्रिया, बालक्लव गठन, आमाभेला आदि वार्षिक रूपमा हुने गरेको । अतिरिक्त क्रियाकलाप विद्यार्थी आफैले सञ्चालन गर्ने गरेको ।
२.	श्री सरस्वती मा.वि. पाखिबास	वि.व्य.स. को बैठक वार्षिक ४ पटक, PTA को गठन नै नभएको, अभिभावक भेला वर्षको १ पटक, सामुदायिक लेखापरीक्षण हुने नगरेको, अन्तर्क्रिया, आमाभेला प्रायः नहुने गरेको बालक्लव आदि गठन नभएको ।	वि.व्य.स. को बैठक वार्षिक ६ पटक, PTA गठन भै वार्षिक २ पटक बैठक, वर्षको २ पटक अभिभावक भेला हुनेगरेको, सामुदायिक लेखापरीक्षण हुने गरेको, अन्तर्क्रिया र आमाभेला वार्षिक १ पटक र बालक्लव गठन भै विद्यार्थीले आफै कार्यक्रम गर्ने गरेको ।

स्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०६३/०६४

प्रस्तुत तालिकाले विद्यालय व्यवस्थापन समुदायद्वारा हस्तान्तरण हुनुपूर्व र जिम्मेवारी हस्तान्तरणको तीन चार वर्ष यता विद्यालयलाई समुदायको र समुदायलाई विद्यालयको नजिक लैजाने विभिन्न बैठक तथा अन्तर्क्रिया लगायतका विद्यालयीय गतिविधिहरु के, कस्ता खालका, कसरी र कति पटक हुने गरेको रहेछ भन्ने बोध भयो । यसबाट के पत्ता लागेको छ भने पहिले भन्दा अहिले विद्यालयीय गतिविधि र अतिरिक्त क्रियाकलापमा विद्यार्थीको संलग्नता बढेर गएको छर्लङ्ग हुन्छ । यस्ता विद्यालय राम्रा र सवैले मन पराउने हुन सक्छन् ।

Chester Bernard(1896-1961) को व्यवहारवादी सिद्धान्त (Behavioural Science Theory) ले प्रस्तुत तालिकाको विश्लेषण गरी पुष्टि गर्न सहयोग गर्छ । उनी भन्छन् सङ्गठनमा आधारभूत कुराहरु पूरा गर्नका लागि विभिन्न सङ्गठन तथा समुदायका व्यक्तिहरु सङ्गठनमा कार्यरत हुन्छन्, स्थापित सङ्गठन समाज जस्तै हुन्छ । सङ्गठनलाई एक जीवित सङ्गठनको रूपमा मान्यता दिई भौतिक, आर्थिक र सामाजिक पक्षको त्रिपक्षीय समन्वयले नै विद्यालय र त्यहाँका गतिविधि सञ्चालन, उपभोग र नियन्त्रण गर्न सकिन्छ । यहाँ बालकलव, शिक्षक, कर्मचारी सङ्गठन, स्टाफ मिटिङ, अभिभावक भेला लगायत विविध सङ्गठनले सर्वाङ्गीण पक्षमा सशक्तिकरण हुनाकोसाथै प्रभावकारीतासमेत बढेर जाने कुराको पुष्टि गर्दछ । त्यस्तै गरी सहभागितामूलक विधि (Participatory approach) ले पनि समुदाय विद्यालय संबन्ध सशक्त बनाउन उपयोगी हुने कुरा पुष्टि हुन्छ ।

४.७ स्रोतव्यक्तिका अभिव्यक्तिहरू

जिल्ला शिक्षा कार्यालय सङ्खुवा सभा बाह्रवीसे र धुपू स्रोतकेन्द्रका दुई जना स्रोतव्यक्तिहरूसँग अनुसूची १ अनुसारको खुल्ला तथा बन्द प्रश्नावली प्रस्तुत गरी सङ्कलित तथ्याङ्क :

तालिका नं. ७

क्र स	राम्रा पक्षहरू	कमजोर पक्षहरू
१.	वि.व्य.स. ले बढी अधिकार प्राप्त गर्न सकेको	१. अधिकार प्राप्तिको तुलनामा कर्तव्य पूरा गर्न नसक्नु
२.	विद्यालयले आर्थिक, भौतिक वा प्राविधिक सहयोगका साथै राहत दरवन्दी प्राप्त सकेको ।	२. राहत दरवन्दी वा एकमुष्ट अनुदान पाउने प्रलोभनले व्यवस्थापन जिम्मा लिएको
३.	दलित, उत्पीडित र पिछडिएका जातजातिका विद्यार्थीले बढी लाभ लिन सकेको ।	३. शिक्षकहरूको पेशागत ग्यारेन्टी नभएको
४.	विद्यालय र समुदाय एक आपसमा निकट भै अपनत्वको भावना बढेर गएको ।	४. वि.व्य.स. को कार्यकुशलतामा वृद्धि हुन नसकेको ।
५.	समुदायले आफ्नो विद्यालय सेवा क्षेत्रभित्रका स्रोत साधनको उचित प्रयोग र परिचालन गर्न नसकेको ।	५. समुदाय सक्षम र सशक्त नभएको कारण आफ्नो पहुँचभित्रका समाधान गर्न सक्ने समस्या पनि हल गर्न नसकेको ।
६.	विद्यालयका सबै पक्ष सक्रिय हुनाले प्रतिफल पनि राम्रै हुँदै जान थालेको ।	६. वि.व्य.स. र समुदायले विद्यालयको सर्वाङ्गीण पक्षमा चासो कम दिने गरेको ।
७.	शिक्षकका पेशागत संगठनका प्रतिनिधिहरूलाई साथ लिई सामाजिक परिचालन गर्नुपर्छ ।	७. शिक्षण संस्थामा राजनीतिक दुर्गन्ध बढ्दै जान थालेको ।

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०६५

उपर्युक्त तालिकाले समुदायमा विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्दा देखिएका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षको बारेमा त्यसै कार्य क्षेत्रमा रहेर अनुभव सँगाल्नु भएका स्रोतव्यक्तिको विचारलाई जस्ताको तस्तै रूपमा प्रस्तुत गरी तालिकीकरण गरिएको छ । हरेक कुराका गुण र दोष दुवै हुन्छन्, समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण गरिएका विद्यालयका राम्रा पक्ष र कमजोर पक्षदुवैलाई यहाँ औल्याइएको छ । विद्यालयले बढी स्वायत्तता प्राप्त गरी स्थानीय स्रोत साधनको उचित उपयोग गर्न सक्नु राम्रो पक्षको कुरा हो भने आफ्नो पहुँच भित्रका गर्न सक्ने काम गर्न नसक्नुलाई कमजोर पक्षको रूपमा लिएको छ । दुवै स्रोतव्यक्तिबाट एकै प्रकारका उत्तर प्राप्त भएको कारण समग्रमा तालिकामा प्रस्तुत गरिएको हो ।

४.८ प्र.अ.का अभिव्यक्तिहरू

नमूना छनोट गरिएका विद्यालयका प्र.अ. सँग अनुसूची २ अनुसारको खुल्ला तथा बन्द प्रश्नावली प्रस्तुत गरी सङ्कलित तथ्याङ्क :

तालिका नं. ८

क्र.स	राम्रा पक्षहरू		कमजोर पक्षहरू
१.	विद्यालयले बढी स्वायत्तताको महसुस गरेको	१.	विद्यालय व्यवस्थापनका संपूर्ण जिम्मेवारी लिन पूर्णरूपले समुदाय सक्षम भै नसकेको ।
२.	विद्यालय र समुदाय बीचको संबन्ध घनिष्ट बन्दै गएको ।	२.	अनावस्यक रूपमा राजनीतिक क्षेत्रबाट दबाव आउने गरेको ।
३.	आर्थिक कारोवार पारदर्शी हुन थालेको रु. १ लाख एकमुष्ट अनुदान र राहत दरबन्दी प्राप्त गर्न सकेको ।	३.	वि.व्य.स. ले प्रशासनिक कार्यमा बढी हस्तक्षेप गर्न खोजेको ।
४.	विद्यालयका शैक्षिक प्रगतिका सूचकहरू उच्च हुन थालेको ।	४.	जि.शि.का. बाट निरीक्षण तथा अनुगमन समय समयमा नहुने गरेको ।
५.	विद्यालयले समुदायबाट बढी सहयोग प्राप्त गर्न सकेको ।	५.	एकपटक अनुदान दिएपछि पुनः अर्को अनुदान नदिइने गरेको ।
६.	विद्यालयमा भर्ना अभियान प्रभावकारी हुन थालेको ।	६.	पेशागत सुरक्षाप्रति शिक्षकहरू चिन्तित हुने गरेको ।

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६५

प्रस्तुत तालिकामा विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण कार्यक्रमले धेरै पुरानो प्रभावकारीता हाँसील गरेको छ । समयमा नै पर्याप्त गृहकार्य नगरी कार्यान्वयनमा आएको,

शिक्षकको पेशागत सुरक्षाप्रति, शंङ्का उत्पन्न हुने जस्ता कारणहरूले कमजोर पक्ष पनि उतिकै रहेको अन्तरर्वाताको क्रममा औल्याएका छन् ।

४.९ वि.व्य.स. अध्यक्षका अभिव्यक्तिहरू

नमूना छनोट गरिएका विद्यालयका वि.व्य.स.अध्यक्षसँग अनुसूची ३ अनुसारको खुल्ला तथा बन्द प्रश्नावली प्रस्तुत गरी सङ्कलित तथ्याङ्क :

तालिका नं. ९

क्र.स	सकारात्मक पक्षहरू	नकारात्मक पक्षहरू
१.	विद्यालयप्रतिको अपनत्वको भावनामा वृद्धि भएको ।	१.पूर्णरूपमा स्वायत्तता विद्यालयले प्राप्त गर्न नसकेको ।
२.	विद्यालयमा भौतिक, आर्थिक, तथा प्राविधिक सहयोग बढ्दै गएको ।	२.समुदायलाई विद्यालयप्रतिको चासो कम भएको ।
३.	विद्यालयका विविध कार्यमा समुदायको संलग्नता बढेर गएको ।	३.एकमुष्ठ अनुदान र दरवन्दी प्राप्त हुने प्रलोभनले जिम्मा लिएको ।
४.	विद्यालयका आर्थिक क्रियाकलापबारे समुदाय सुसूचित हुन थालेको ।	४. समुदायलाई सक्षम र सशक्त बनाउन अभिमुखीकरणको कमी भएको ।
५.	विद्यालय भर्ना अभियान सञ्चालन हुने गरेको	५. शिक्षक दरवन्दी खाली हुँदा लामो समयसम्म पर्खिनु परेको ।
६.	छात्रवृत्ति जस्ता विद्यार्थी कल्याण कार्यक्रममा बढीतरी हुँदै गएको ।	६. स्थानीय स्रोत र साधनको समेत सही ढङ्गले परिचालन गर्न नसकिएको ।

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६५

उपर्युक्त तालिकाको अध्ययनबाट समुदायमा विद्यालय हस्तान्तरणप्रति वि.व्य.स. अध्यक्षहरूको मिश्रित प्रतिक्रिया रहेको पाइयो । केही कुराहरूमा विद्यालयमा सुधार देखिए पनि अझै धेरै कुराहरूमा सुधार हुन बाँकी नै छ । अभिभावक तथा समितिलाई सशक्त र जिम्मेवार बनाउन अभिमुखीकरण तालिम वेलाबेलामा सञ्चालन गर्दै रहनु पर्छ ।

४.१० विद्यार्थीका अभिव्यक्तिहरू

नमूना छनोट गरिएका विद्यालयका विद्यार्थीसँग अनुसूची ४ अनुसारको खुल्ला तथा बन्द प्रश्नावली प्रस्तुत गरी सङ्कलित तथ्याङ्क :

तालिका नं. १०

क्र.स	सकारात्मक पक्षहरू	नकारात्मक पक्षहरू
१.	पहिले भन्दा विद्यालयमा बढी कार्यक्रम हुने गरेको ।	१.विद्यालयमा कहिलेकाही अनावश्यक राजनीतिक होहल्ला हुने गरेको ।
२.	विद्यार्थी आफैले बालक्लव, स्वास्थ्य क्लव गठन गरी कार्यक्रम गर्ने गरिएको ।	२.विद्यालयमा लामो समयसम्म दरबन्दी खाली हुँदा पढाइमा अवरोध पुगेको ।
३.	विद्यालयमा बैठक , छलफल आदि हुँदा विद्यार्थी प्रतिनिधि बोलाउन थालिएको ।	३.विद्यालयमा खेलकूद तथा शैक्षिक सामग्रीको कमी भएको ।
४.	शिक्षकहरू धेरै हदसम्म नियमित भएको ।	४.विद्यालयमा पुस्तकालय / वाचनालयको व्यवस्था नभएको ।

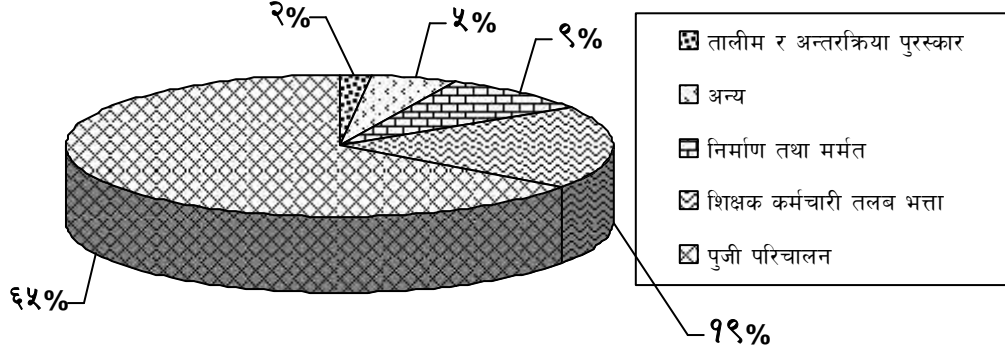
स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६५

उपर्युक्त तालिकाको आधारमा विद्यार्थीले विद्यालयको व्यवस्थापन हस्तान्तरणबाट विद्यालयमा केही नयाँ कार्यहरू भएको तर भौतिक प्रबन्धको कमी राजनैतिक हस्तक्षेप र लामो समयसम्म दरबन्दी खाली हुन गई पढाइमा अवरोध पुगेको बताएका छन् ।

अनुदान खर्च विवरण

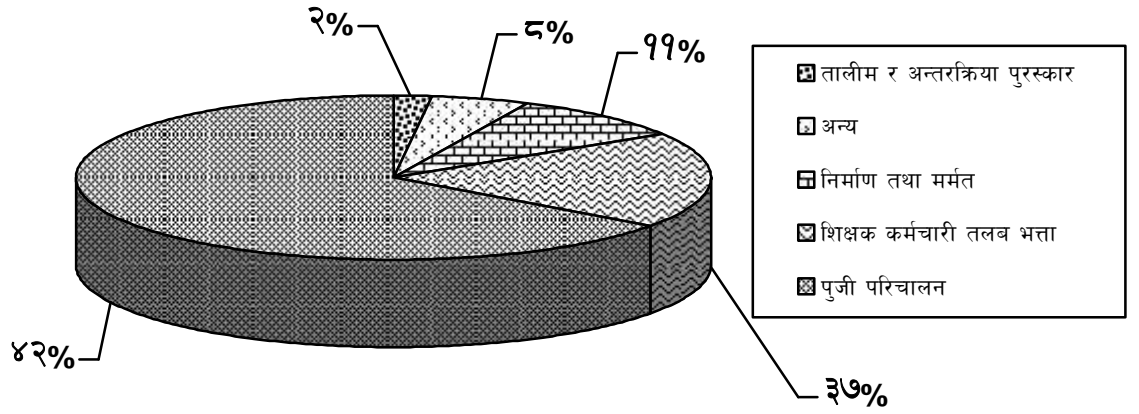
तालिका नं. ११

श्री जम्बावति मा. वि. सिभुवा :

श्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०६३, ०६४

श्री सरस्वति मा. वि. पाखीवास

श्रोत: विद्यालय अभिलेख, २०६३, ०६४

प्रस्तुत तालिकाले दुवै विद्यालयको छुट्टै अनुदान खर्चविवरण देखाएको छ । जम्बावती मा.वि. सिभुवाको सबै भन्दा कम खर्च तालिम/ अन्तर्क्रिया/ पुरस्कार २ प्रतिशत मात्र भएको र सबै भन्दा बढी पूँजी परिचालनमा भएको देखिन्छ । पूँजी परिचालन गर्दा विद्यालयकै स्थायी शिक्षकलाई मात्र १८ प्रतिशत व्याजदरले ऋण परिचालन गर्ने गरिएको पाईयो । बैंक मौज्जातबाट कम ब्याज प्राप्त हुने भएकोले विद्यालयको कोष वृद्धि गर्न विद्यालयमै पूँजी

परिचालन गरिएको कुरा थाहा भयो । यसैगरी सरस्वती मा.वि. पाखीवासको सबैभन्दा कम खर्च तालिम/अन्तक्रिया/पुरस्कारको लागि २ प्रतिशत र सबैभन्दा बढी शिक्षक/कर्मचारी तलबभत्तामा ४२ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ । स्थानीयस्तरबाट तीन जना शिक्षक नियुक्ति गरिएको र उनीहरूलाई सेवा सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने भएकोले पनि अनुदान खर्चको ठुलो हिस्सा यसमा रहेको खुलासा विद्यालयका प्र.अ.ले बताए ।

४.११ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात

विद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कस्तो छ । यसले पनि शैक्षिक उपलब्धीमा प्रभाव पार्दछ । एस.एल.सी. अध्ययन प्रतिवेदन २०६२ ले पनि यस कुरालाई पुष्टि गरेको छ । कक्षामा जति विद्यार्थी कम छन् त्यति नै शिक्षकले सबै विद्यार्थीलाई समान दृष्टि पुऱ्याई व्यक्तिगत तथा सामुहिक सल्लाह र परामर्श दिन सजिलो हुने, पृष्ठपोषण दिन सम्भव हुनुकासाथै विद्यार्थीको रूची, चाहना र क्षमता बुझी बालमनोविज्ञान अनुसार शिक्षण गर्न सहयोग पुग्छ । बढी विद्यार्थी संख्या कक्षा कोठामा हुँदा कक्षा व्यवस्थापनमा समेत समस्या पर्न जाने हुन्छ । त्यसैले शिक्षक विद्यार्थी अनुपात अध्ययनको लागि छनोट गरिएका विद्यालयहरू मध्ये जम्वावती मा.वि. मा १:२२ र पाखीवास मा.वि.मा १:३१ रहेको मा व्यवस्थापन हस्तान्तरण भए पछि १:२१ र १:३० क्रमश रहेको देखिन आउछ । यी विद्यालयहरूको सेवा क्षेत्र सानो रहेको कारण पनि विद्यार्थी संख्या कम हुन गई शिक्षक विद्यार्थी अनुपात राम्रो हुँदै गएको देखिन्छ । यसले पनि विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धीमा थप टेवा पुगेको प्रमाणीत हुन्छ ।

४.१२ विद्यालयले बनाएका नियमहरू

विद्यालय अवलोकन गर्ने क्रममा विद्यालयको आन्तरिक दक्षतामा अभिवृद्धि गर्न विद्यालयले केही नियम तथा आचारसंहिताहरू बनाएर लागू गर्ने गरेको पाइयो ।

वाह्रबीसे स्रोत केन्द्र अर्न्तगतको जम्वावती मा.वि. ले वि.व्य.स र शिक्षक स्टाफको संयुक्त बैठक बसी निम्न बमोजिमका नियम तथा आचारसंहिता निर्माण गरी लागू गर्ने गरेको कुरा स्थलगत अवलोकन भ्रमणबाट थाहा भयो ।

- शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूले अनिवार्य १० बजे उपस्थित भई ४ बजेसम्म रहनु पर्ने ।
- शिक्षक र वि.व्य.स.ले एक अर्काको आलोचना गर्न नपाउने ।
- कुनै शिक्षक अनुपस्थित भएमा खाली शिक्षकले कक्षामा गई कक्षा सञ्चालन गराउने ।
- शिक्षकले विदा लिनु पर्ने भएमा अगाडि नै विदा स्वीकृत गराउनु पर्ने ।
- बालबालिकालाई भौतिक कारवाही नगरी बालमैत्रीपूर्ण व्यवहार गर्ने ।
- विद्यालयका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरूमा सबै शिक्षकहरू अनिवार्य रूपमा उपस्थित हुनु पर्ने ।
- समयतालिका अनुसार शिक्षकहरू पूरै समय कक्षामा रहनु पर्ने ।

त्यस्तै गरी धुपू स्रोत केन्द्र अन्तर्गतको पाखिवास मा.वि.मा अवलोकन भ्रमणमा जाँदा त्यहाका प्र.अ. सँग कुराकानीका क्रममा निम्न आचारसंहिता निर्माण गरेको बुझियो :

- शिक्षकहरूले मादक पदार्थ सेवन गरी विद्यालयमा आउन नपाउने ।
- अनिवार्यरूपमा विद्यालय पोसाक लगाउनु पर्ने ।
- जानकारी नदिई विद्यालयमा अनुपस्थित भए त्यस दिनको तलब कट्टा गर्ने ।
- शिक्षकहरू नियमित हुनु पर्ने ।
- प्रत्येक मसान्तमा स्टाफ मिटिङ बसी कार्यहरूको समीक्षा गर्ने ।

यस्ता नियम तथा आचारसंहिताले विद्यालय वातावरण तथा शैक्षिक क्रियाकलापमा सुधार ल्याउन सहयोग पुऱ्याउँछन् भने समुदायमा हस्तान्तरण भएका विद्यालयलाई सङ्गठित स्वायत्त संस्थाका रूपमा सञ्चालन गर्न प्रयासहरू गरिएका छन् भन्ने कुरालाई पनि पुष्टि गर्दछ ।

४.१३ परीक्षा प्रणाली

हाम्रो जस्तो मुलुकमा मुल्याङ्कनको प्रमुख साधनको रूपमा परीक्षालाई लिने गरिन्छ । जति बढी परीक्षालाई नियमित, मर्यादित र सामयिक बनाइन्छ त्यति नै विद्यार्थीको शैक्षिकस्तरमा सुधार आउन सक्दछ । परीक्षाले विद्यार्थीमा पढ्ने बानीको विकास गराउँछ र लगनशिल समेत बनाउँछ । स्थलगत अध्ययनको क्रममा परीक्षा प्रणालीकोबारेमा पनि जानकारी लिने काम गरियो । दुवै नमूना विद्यालयले विद्यालय हस्तान्तरण पूर्व निर्णयात्मक मूल्याङ्कनलाई प्राथमिकता दिदै आएकोमा हाल आएर मूल्याङ्कनका आन्तरिक प्रक्रिया वा निर्माणात्मक

मूल्याङ्कनलाई जोड दिन थालेको पाइयो । आन्तरिक मूल्याङ्कन अन्तर्गत गृहकार्य, कक्षाकार्य र सृजनात्मक अभ्यासलाई जोड दिने गरेको थाहा भयो । प्राथमिक तहमा उदार कक्षोन्नति (Liberal class Promotion policy) र निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली(continuous Assesment System) लागू भएको पाइएन ।

समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण पूर्व र हालको परीक्षा प्रणालीमा केही फरक भएको पाइयो । पहिले मूल्याङ्कनलाई परीक्षामा सीमित गर्ने गरिएको जसले गर्दा विद्यार्थीहरूले शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा वार्षिक परीक्षाको मुखमा आएर पढ्न शुरू गर्दथे, अतालिन्ये र परीक्षादेखि त्रसित हुने गर्दथे भने हाल निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले विद्यार्थीलाई अभ्यस्त बनाई सकेको हुँदा पहिले जस्तो नहुने कुरा जम्वावति मा.वि.का एक शिक्षक बताउँछन् । यसको कारण नतिजा पनि राम्रो आएको कुरा अध्ययनको क्रममा प्राप्त विद्यार्थीको उर्तीण दरले पनि पुष्टि गरेको छ ।

४.१४ विद्यालयप्रति अभिभावकको चासो

विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण कार्यक्रमबारे अभिभावकको चासो बुझ्न औपचारिक अन्तरक्रिया तथा अनौपचारिक कुराकानीको क्रममा प्रयास गरिएको थियो । समुदायमा विद्यालय व्यवस्थापनले उनीहरूमा विद्यालयकोबारेमा केही चासो बढेको पाइयो । बेलाबेलामा अन्तर्क्रिया, छलफल, आमा भेला, तथा वालक्लवहरू आफै विद्यालय गएर होस वा छोराछोरीबाट त्यसकोबारेमा सुन्ने र बुझ्ने गरेको, विद्यालय जाने शिक्षकसँग भेटघाट गर्ने र आफ्ना नानीहरूको पढाइबारे चासो राख्न थालेको एक शिक्षक बताउँछन् । समुदायमा विद्यालय हस्तान्तरण हुनुपूर्व विद्यालयमा त्यसरी गइ नरहने र शिक्षकसँग पनि त्यस्तो घनिष्टता हुने नगरेको खुलासा अभिभावकहरू गर्दछन् । अध्ययनको क्रममा पाखिवासका एक जना अभिभावकले भने हामीलाई भर्खरै मात्र आफ्ना नानीहरूको पढाइ सुधार गर्न ,विद्यालयको समस्या थाहा पाउन आर्थिक तथा भौतिक पक्षको बारेमा बुझ्न बेलाबेलामा चासो राखेर विद्यालय जानुपर्ने रहेछ भन्ने कुरा थाहा भयो ।

जम्वावति मा.वि. का प्र.अ. भन्छन् पहिले - 'विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरण पूर्व अभिभावकले आफ्ना केटाकेटीलाई स्कूल पठाएर औपचारिकता मात्र पूरा गर्ने गर्थे विद्यालयप्रति कुनै मतलब थिएन, विद्यालयले गर्ने महत्वपूर्ण निर्णयहरूमा अभिभावकहरूलाई अगाडि नै

एजेण्डासहित पत्र पठाउदा पनि उपस्थिति हुँदैनथ्यो । विद्यालयको नजिक घर भएका अभिभावकलाईसमेत बोलाउन मानिस पठाउनु पर्थ्यो । उनी विगतलाई सम्झदै तीतो यथार्थ बताउँछन् । २०५८ सालमा हुरीले विद्यालयको छानो उडायो विद्यालय बन्द गर्नुपर्ने अवस्था आयो त्यस्तो अवस्थामा पनि विद्यालयको स्रोत के छ, कहाँ सम्पर्क राखेर कसरी छानो मर्मत गर्न भन्ने सवालमा अभिभावकहरू छलफल गर्न समेत विद्यालयमा आएनन् ।

प्र.अ. र शिक्षकहरूले अभिभावकहरू विद्यालयमा नआउने र चासो नगर्ने भन्ने सवालमा एक जना अभिभावक भन्छन् - 'विद्यालयले कहिलेकही चिठी पठाउछ तर व्यवहारिक कारणले जान सकिँदैन, घरमा कामको चटारोले सबै वितिराखेको हुन्छ फेरि हामी गएर के पो गर्ने जानको छैन जति सुकै समिति र अभिभावकलाई ठूलो बनाउन खोजे पनि नीति नियम र प्रक्रिया थाहा नभइ सकेपछि प्र.अ.ले जे भन्यो त्यसैमा ताली बजाउनु र मिटीङमा कोरम पुऱ्याउनु मात्र हो ।' धेरै जसो अभिभावकहरू यस्तै प्रतिक्रिया दिन्छन् अन्तर्क्रियाको क्रममा अभिभावकको विद्यालय भ्रमण र चासो कम भएको कुरा उपस्थित अभिभावकहरूले पनि स्वीकार गरे तर व्यवस्थापन हस्तान्तरण पश्चात भने अभिभावकहरूमा केही थेरै चासो लाग्न थालेको निज प्र.अ. बताउँछन् ।

विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक तथा अभिभावकका उपर्युक्त भनाइहरूले पनि विद्यालय अभिभावक सम्बन्ध अझै पनि नजिकिन सकेको छैन । शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावक बीच त्रिपक्षीय घनिष्टता जबसम्म राम्ररी कायम हुन सक्दैन तब सम्म विद्यालयको पूर्ण विकास हुन सक्दैन । समाजशास्त्रका पिता मानिने अगस्ते कम्तेले संरचनात्मक कार्यवाद वा System theory मा भने भैँ जसरी मानिसको क्रियाकलाप संञ्चालनका लागि मानिस क्रियाशील हुनुपर्छ त्यसरी नै सामाजिक क्रियाकलापको संरचनाको लागि पनि त्यस समाजका System सक्रिय हुनु पर्छ । जोन डिवेले भने भैँ विद्यालय एउटा सानो समाज हो (School is a Miniature society) । त्यसैले समाज जीवित र क्रियाशील रहिरहनको लागि सामाजिक, सांस्कृतिक मूल्यमान्यताहरू System को रूपमा चलनु पर्दछ । System भित्र लगानी प्रक्रिया र उत्पादनका कुराहरू पर्दछन् । जुन विद्यालयमा अभिभावकहरू, विद्यार्थीहरू लगानीकर्ता हुन् उनीहरू सक्रिय नभए System Process नै अपाङ्ग बन्न जानुको साथै उत्पादन न्यून गुणस्तरीय हुन जान्छ । यसबाट विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण गर्नु पूर्व भन्दा हाल अभिभावक विद्यालय सम्बन्ध राम्रो हुन थालेकै कारण शैक्षिक प्रभावकारीता बढेको पुष्टि हुन्छ ।

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू (Finding, conclusion, Recommendation)

५.१. प्राप्ति (Finding)

सचेतीकरण सिद्धान्तमा उल्लेख गरिएभै विद्यालयलाई आर्थिक तथा भौतिक सहयोग गर्नको सट्टा सचेत बनाउने वा दिमाख भरिदिने काम गर्नुपर्छ यसबाट समिति वा आमअभिभावकहरू आफै कसरी, कहिले र के गर्ने भन्नेवारेमा सचेत हुन्छन् र त्यसै अनुसार चलन सिक्दछन् । यसरी समुदाय वा अभिभावकमा सशक्तिकरण पैदा हुन जान्छ । माथिका अध्ययन अनुसन्धान र विभिन्न सिद्धान्तहरू मेरो अध्ययनसँग पनि मेलखान गएको छ । यसले समुदायलाई सशक्तिकरण गराउन सकिने आधारहरू प्रदान गरेको छ । सामुदायिक विद्यालय सञ्चालन निर्देशिका (२०५९) मा उल्लेख गरेको कुरा यहाँ सान्दर्भिक देखियो - “शिक्षाका प्राथमिक सरोकारवालाहरूलाई शैक्षिक योजना तर्जुमादेखि कार्यान्वयन र उपभोगसम्म प्रत्यक्ष संलग्न गराई सहमतिका आधारमा समाजका हरेक व्यक्तिलाई शैक्षिक लाभको भागिदार बनाउनु नै विद्यालयको व्यवस्थापनमा सामुदायिक सशक्तिकरणको मुलभूत उद्देश्य हो ।” यस अध्ययनबाट विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरणद्वारा समुदाय सशक्तिकरण गर्न सकिने कुराको बलियो उदाहरण प्राप्त भएको छ ।

विद्यालय अवलोकन भ्रमणबाट वि.व्य.स. र अभिभावकको वर्तमान भूमिका र कार्यहरूको बारेमा धेरै कुरा थाहा भयो औपचारिक तथा अनौपचारिक कुराकानीको क्रममा समितिको भूमिका र कार्यहरू निम्न अनुसार पाइयो :-

१. विद्यालयले बैठक बस्नको लागि पत्र लेख्दा पत्रमानै एजेन्डासहित कम्तिमा ३ दिन अगावै पत्राचार गर्ने गरेको ।
२. हरेक शैक्षिकसत्रको शुरूमा आम सभा गर्ने गरिएको र १ वर्ष भरिको लागि वार्षिककार्यतालिका तयार गर्ने गरिएको पाइयो ।
३. विद्यार्थी भर्ना अभियानलाई एक हप्तासम्म सञ्चालन गर्ने गरिएको ।

४. विद्यालयमा बेलबेलामा समितिका सदस्य तथा अभिभावकहरू आएर विद्यालय नियमित रूपले ले नचलेको बुझ्ने गरेको
५. बेलबेलामा अभिभावकले आफ्ना नानीहरूको पढाईको बारेमा जिज्ञासा राख्ने गरेको
६. विद्यालयको आर्थिक, भौतिक, शैक्षिक लगायतको पक्षमा कसरी अगाडि बढ्ने, अभिभावकहरूलाई कसरी सचेत र जागरूक बनाउने भन्ने सम्बन्धमा पनि छलफल र कुराकानी चलाउन थालिएको ।

निरौला सुवास र भुवन प्र. सिग्देलको माथि उल्लेखित अध्ययनको निष्कर्षको प्राप्तिसँग मेरो अध्ययनको निष्कर्षको प्राप्ती मेल खान पुगेको छ । यसबाट वर्तमान वि.व्य.स. र अभिभावकका भूमिका र कार्यहरूको प्रभावकारीता बढेको पुष्टि हुन्छ ।

माथि उल्लेख गरिएका विभिन्न सूचकहरू तथा विद्यालयको सर्वाङ्गण पक्षलाई अध्ययन गर्दा विद्यालयमा विद्यार्थीको भर्ना बढेको, शिक्षक, विद्यार्थीको नियमितता देखिएको औषत प्राप्ताङ्कमा वृद्धि भएको अतिरिक्त क्रियाकलापमा विद्यार्थीको संलग्नता बढेको, अभिभावकले विद्यालयप्रति चासो राख्न थालेको, सामुदायिक लेखा परीक्षण हुने गरेको विद्यालय आर्थिक तथा भौतिकरूपले सुदृढ हुँदै गएको, तथा विद्यालयका हरेक क्रियाकलापहरू पारदर्शी हुँदै गएको कुरा, विद्यालय अभिलेख, अर्न्तवार्ता तथा कुराकानीबाट थाहा भयो । जबकि व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुनुपूर्व यस्ता कुराहरूमा सुधार हुन नसकेको कुरा विद्यालय अवलोकन भ्रमणको क्रममा थाहा भयो । मेरो अध्ययन र निरौला सुवासले तेह्रथुम जिल्लामा गरेको अध्ययनको बीच ताल मेल मिल्न गएको पाइयो । यसबाट पनि विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरण पश्चात व्यवस्थापनमा प्रभावकारीता बढेको पाइयो ।

शिक्षा निवावली २०५९ मा उल्लेख भए अनुसार पहाडी क्षेत्रमा १:४५ हुनु पर्ने भनिएको छ जुन नमूना अध्ययन गरिएको विद्यालयमा धेरै कम रहेको छ ।

शिक्षकको नियमित विद्यालय उपस्थितिले पनि शैक्षिक गुणस्तर वृद्धिमा राम्रो प्रभाव पर्दछ । विद्यालयको अभिलेख हेर्दा र प्र.अ.को भनाई अनुसार समुदायमा विद्यालय हस्तान्तरण गर्नु पूर्वभन्दा हालको स्थितिमा शिक्षकहरूको उपस्थिति बढेको छ । यस्तै निष्कर्ष अध्ययन CERID, २००३ ले पनि निकालेको छ ।

विद्यालयमा भएका रेकर्डहरूको अवलोकनबाट शिक्षकहरू निम्न कारणबाट विद्यालयमा अनुपस्थित भएको पाइयो-

१. शिक्षक तालीममा भाग लिन जाँदा
२. घर विदा र विरामी विदामा बस्दा
३. प्र.अ. विभिन्न काजमा विद्यालय बाहिर जाँदा

यसरी मेरो अध्ययनले समुदायमा हस्तान्तरण भए पछि विद्यालयले आफ्नो परिवेश सुहाउँदो सबैलाई मान्य हुने नियमहरू बनाएको पाइयो । यसबाट शिक्षकले नियमित हुन तथा आचारसंहिता कार्यन्वयन गर्न थाल्नुको साथै अभिभावकले पनि बेलाबेलामा विद्यालयका बारेमा चासो राख्न थालेकै कारण विद्यालयको आन्तरिक दक्षताका सूचकको रूपमा सकारात्मक परिवर्तन आएको हो भनी पुष्टि गर्न सजिलो भयो ।

५.२ निष्कर्ष (Conclusion)

निष्कर्षहरू थेरै नमूना र सानो क्षेत्रमा अध्ययन गरी प्राप्त भएकाले अध्ययनको परिसीमामा उल्लेख गरिए भै राष्ट्रिय रूपमै प्रतिनिधित्व गर्ने खालका नहुन सक्छन् । तर अध्ययन क्षेत्रसँग मिल्दो जुल्दो परिस्थिति भएका ठाउँहरूमा भने मिल्न सक्ने कुरा प्रति शोधकर्ता विश्वस्त छ ।

प्रस्तुत अध्ययनका प्राप्ति र तथ्यहरूको विश्लेषण तथा सैद्धान्तिक चिन्तनको आधारमा निम्नलिखित निष्कर्ष पाइएको छ :-

- (क) नेपाल सरकारले लागू गरेको सामुदायिक विद्यालय अवधारणालाई मूर्तरूप दिदै दशौं योजनाले निर्दिष्ट गरे बमोजिम लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्ने यो कार्यक्रमले सङ्खुवा सभा जिल्लामा पनि स्थानीयस्तरमा व्यापक विरोधका बावजूद पनि राम्रै उपलब्धी हासिल गरेको छ ।
- (ख) जिल्लाका समुदायमा ब्यवस्थापन हस्तान्तरण गरिएका विद्यालयहरूको औचित्य र सूचकहरूले राम्रो नतिजा देखाएको छ जुन कुराको पुष्टि माथिका तालिका र अन्तर्वार्ताबाट पुष्टि भएको पाइन्छ ।
- (ग) यस क्षेत्रका जनताको आयस्तर शैक्षिक स्तर र बौद्धिक स्तरमा विभेद भएकै कारण

Max Weber ले भने जस्तो कार्यक्रम वितरणमा एकरूपता (Equality) हुन नसकेको पाइयो । कार्यक्रम प्रभावकारीताको निम्ति सकभर स्थानीयस्तरमा पहुँच वृद्धि गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

- (घ) विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा आर्थिक तथा भौतिक प्रलोभनमा परी लिने गरेको देखिन्छ । आर्थिक तथा भौतिक रूपले नभै समुदायलाई चेतनाको विकास गराई बढी सशक्त र जागरुक बनाइनु पर्छ ।
- (ङ) विद्यालयमा सामुदायिक गतिविधि बढनुका साथै हरेक निर्णयहरू गर्दा पारदर्शीता अपनाउन थालिएको पाइयो ।
- (च) विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायले जिम्मा लिनु अघि सामुदायिक संलग्नता र चासो कम हुने गरेको र व्यवस्थापन जिम्मा लिएपछि सो क्रम वृद्धि हुँदै गएको छ ।
- (छ) शिक्षकको पेशागत सुरक्षाको प्रत्याभूति दिन नसकिएको कारण कार्यक्रम विस्तारमा अप्ठ्यारो परेको छ । यस कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिन शिक्षकका पेशागत सङ्गठनहरूलाई साथ लिई शिक्षकको मनोबल बढाउने खालका कुराहरू समेटिनु पर्छ ।
- (ज) विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरणप्रति समग्रमा मिश्रीत प्रतिक्रिया रहेको छ ।
- (झ) विद्यालय आर्थिक, भौतिक, सामाजिक तथा शैक्षिक दृष्टिले सम्पन्न हुँदै गएको छ ।

संक्षेपमा भन्नु पर्दा समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुनुपूर्व र भए पश्चात धेरै फरकहरू देखिएका छन् । आन्तरिक दक्षताको साथै विद्यालयका भौतिक पक्षमा सकारात्मक परिवर्तन देखिएको छ । भिन्नता देखिनुमा CMS मा परीक्षा प्रणालीमा सुधार, विद्यालयप्रति अभिभावकको चासो, विद्यार्थीको नियमितता, वि.व्य.स.को सक्रिय भूमिका जस्ता कारणहरू प्रमुख रूपमा पाइएको छ । यस्तो भिन्नताले समुदायमा हस्तान्तरण हुनुपूर्व भन्दा भै सके पश्चात केही न केही राम्रो प्रभाव पारेको छ । यसले आन्तरिक दक्षता र व्यवस्थापकीय पक्षको सुदृढीकरणका लागि थप चुनौति र समस्याहरू सृजना गरिदिएको छ ।

५.३ सुझावहरू (Recommendations)

जुनसुकै पक्ष पनि गुणै गुणले सम्पन्न हुन सक्तैन त्यसमा धेरै वा थोरै रूपमा भए पनि दोषको मात्रा हुन्छ नै । यहाँ पनि विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरणका दोष वा

कमजोर पक्षहरु देखिएका छन् ती कमजोर पक्षलाई निराकरण गर्नकानिम्ति निम्न सुभावहरु तल प्रस्तुत गरिएको छ :

क) केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा विद्यालयगत रुपबाट गर्न सकिने कार्यहरु :-

१. वि.व्य.स. तथा अभिभावकहरुलाई सक्षमतामा आधारित (Efficiency based) तालिम दिएर सक्षम बनाइनुपर्छ ।
२. रु.१ लाख र राहत दरवन्दी पाउने प्रलोभनले भन्दा जनताको नासो जनतामै फीर्ता गरिएको छ , आफ्नो विद्यालय बनाउन आफै जुटौं भन्ने भावना जगाउने खालका चेतनामूलक कार्यक्रम .नाटक, सडकनाटक आदि सञ्चालन गर्नुपर्छ ।
३. वि.व्य.स. ले आफूलाई सर्वेसर्वा नठानी जिम्मेवारी बढेको कुरालाई बुझाउन बेलाबेलामा विद्यालय व्यवस्थापन, समस्या र चुनौतिहरु संबन्धमा तालीम तथा अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहनु पर्छ ।
४. शिक्षकको पेशागत हकहितकोबारेमा चिन्ता बढ्दै गइरहेको वर्तमान अवस्थालाई चिर्न शिक्षकका पेशागत संघ संगठन र युनियनका प्रतिनिधिहरु डाकी शिक्षकका हकहित कसरी बढ्न सक्छ, दोहोरो संवादको रुपमा Package wise रुपमा छलफल गरिनुपर्छ ।
५. विद्यालय शान्ति क्षेत्र हो साथै विद्याको पवित्र मन्दिर पनि हो यसलाई राजनीतिदेखि टाढै राखौं भन्ने भावना राजनीतिक पार्टीहरुलाई केन्द्रदेखि नै प्रतिवद्धता जाहेर गराउन सक्नुपर्छ ।
६. समुदायका आम अभिभावकहरु अशिक्षित र असक्षम छन् त्यसैले विद्यालयप्रति चासो कम दिन्छन् यसलाई सुधार गर्न समुदाय विद्यालय साक्षात्कार कार्यक्रम, अन्तर्क्रिया आदि शुरुका वर्षहरुमा प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गरिनुपर्छ ।
७. स्थानीय स्रोत साधनको उपयोग अधिकतम रुपमा गर्न अभिभावकहरुलाई उत्प्रेरित र जागरुक बनाइराख्न सक्नुपर्छ ।
८. ब्यावसायिक र रोजगारमूलक शिक्षामा जोड दिइनुपर्छ ।
९. जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट निरन्तर रुपमा सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गरिरहनु पर्छ
१०. शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावकहरुको त्रिपक्षीय भेला बेलाबेलामा गराई विद्यालयका विविध विषयमा छलफल गरी विचार माझामाझ गराइरहनु पर्छ ।

११. शिक्षा विश्वव्यापी (globalized) भै सकेको छ, नेपालले पनि “सबैका लागि शिक्षा”

कार्यक्रममा हस्ताक्षर गरी सबैलाई साक्षर बनाउने प्रतिबद्धता जाहेर गरिसकेको वर्तमान स्थितिमा राज्य कुनै पनि हालतमा शैक्षिक दायित्वबाट पन्छिन मिल्दैन भन्ने कुरामा विश्वास दिलाउन सक्नुपर्छ ।

१२. सरकारले शैक्षिक नीति तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा दातृनिकायको निर्देशनमा आधारित भएर नभै समयसापेक्ष र बहुउपयोगी ढङ्गले आफ्नो विद्यालय आफै बनाऔं भन्ने रूपबाट अभिप्रेरित गर्न सक्नुपर्छ ।

१३. शिक्षक, समिति, प्रधानाध्यापक, अभिभावक र विद्यार्थी सबैले आ-आफ्नो हैसियत अनुसार एकले अर्कोलाई सम्मान गर्ने वातावरण हुनुपर्छ ।

१४. वि.ब्य.स.लाई बढी दायित्व र जिम्मेवारी दिइनुपर्छ, अधिकारको बढी हिस्सा प्र.अ.मा हुनुपर्छ ।

१५. शिक्षामा गरिने लगानी वृद्धि गरिनुपर्छ ।

१६. कार्यक्रमको प्रभावकारीतावारे बीच बीचमा मूल्याङ्कन गरी समयसापेक्ष सुधार गर्दै जानुपर्छ ।

१७. सरकार आर्थिक दायित्वबाट पन्छिन कुनै हालतमा पनि सक्तैन भन्ने कुराको प्रत्याभूति गराउन सक्नुपर्छ ।

ख) अनुसन्धान दिशा :-

समुदायमा हस्तान्तरण हुनु पूर्व र भए पश्चात विद्यालयहरूको आन्तरिक दक्षता, व्यवस्थापकीय पक्ष, विद्यालयको भौतिक अवस्था, समुदाय सशक्तिकरण जस्ता पक्षहरूमा स्पष्ट फरक देखियो । यी सबै पक्षमा समुदायमा हस्तान्तरण भएका विद्यालयहरू अगाडि देखिए तथापि सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरू समुदायमा हस्तान्तरण भएका छैनन् । यसको ज्वलन्त उदाहरण सरकारले लक्ष्य राखेजति विद्यालयहरू निर्धारित समयावधिमा हस्तान्तरण हुन नसक्नु हो । फेरि आर्थिक र प्राविधिक सहयोग पनि उपलब्ध गराउदै जाने ऐन, नियममै स्पष्ट व्यवस्था गरिएको सन्दर्भमा किन सबै सामुदायिक विद्यालयहरू समुदायमा हस्तान्तरण हुन चाहदैनन् भन्ने विषयमा थप अध्ययन अनुसन्धान गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू (Bibliography)

- अधिकारी, पूर्णकान्त, (२०६५), शिक्षक मासिक, पाटनढोका, ललितपुर, हिमाल एशोसिएशन ।
- कोइराला, विद्यानाथ र श्रेष्ठ, चन्द्र ब.,(२०६३) : शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार, काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- न्यौपाने, पुन्यप्रसाद (२०६१) , शैक्षिक विकेन्द्रीकरण, अवधारणा, आवश्यकता र चुनौति, महिला शिक्षा, महिला शिक्षा महाशाखा, शिक्षा विभाग, काठमाडौं ।
- निरौला, सुभाष, (२०६३), सरकारी विद्यालयमा समुदायद्वारा हुने व्यवस्थापनको प्रभाव: एक अध्ययन एम.एड. थिसिस, कीर्तिपुर (अप्रकाशित) ।
- नेपाल, जनार्दन,(२०६४), नेपालको शिक्षा प्रणाली : चुनौति र सम्भावना, शिक्षा विभाग, काठमाडौं ।
- लम्साल, हरिप्रसाद (२०६१) प्राथमिक तहको क्षति : शैक्षिक उन्नयन वर्ष ६, अङ्क २ मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स काठमाडौं ।
- विद्यालय व्यवस्थापनमा हाम्रो दायित्व,(२०५६), यूनिसेफ , डानिडा ।
- विद्यालय सुधार योजना (SIP) (२०६०-२०६४), शिक्षा विभाग, सानोठिमी भक्तपुर ।
- शिक्षा ऐन २०२८ (आठौं संशोधन अध्यादेश २०६२) , शिक्षा नियमावली २०५९ (तेश्रो संशोधन २०६२) , बौद्धिक दर्पण प्रकाशन (२०६२), काठमाडौं
- समुदायद्वारा व्यवस्थापन जिम्मेवारी लिने संबन्धमा प्राय आईरहने सवालहरू (२०५९), विद्यालय व्यवस्थापन शाखा (प्राथमिक) सानोठिमी भक्तपुर र सिप्रेक ।
- सामुदायिक विद्यालय सचेतना कार्यक्रम , हाते पुस्तिका : ३०१ ,समुदायद्वारा विद्यालय व्यवस्थापन हिजो , आज र भोलि, सानो ठिमी भक्तपुर ।
- सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापन सचेतना : हातेपुस्तिका १०१, (२०५९), सिप्रेक, सानो ठिमी भक्तपुर ।
- सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापन सचेतना :२०६४ सिप्रेक, सानो ठिमी भक्तपुर ।

सामुदायिक विद्यालय सहयोग आयोजना (CSSP) समुदायद्वारा व्यवस्थापन हुने विद्यालय

सञ्चालन : कार्यप्रणाली निर्देशिका २०६०, शिक्षा विभाग, सानोठिमी भक्तपुर ।

सामुदायिक विद्यालय राष्ट्रिय नेटवर्क २०६१, सामुदायिक विद्यालय आवाज वर्ष १, अंक १, २०६१, काठमाडौं ।

सापकोटा रमाकान्त (२०६१) , विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण कति ठिक कति बेठिक अवधारणापत्र, काठमाडौं ।

समुदाय परिचालन सहयोगी पुस्तिका (BPEP) दोश्रो, (२०५७), शिक्षा विभाग, सानोठिमी भक्तपुर ।

शर्मा एण्ड शर्मा,(२०६०) शिक्षाका आधारहरु, एम.के. पब्लिसर्स, काठमाडौं ।

सुवेदी रामकृष्ण,(२०६०), सामुदायिक विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरण परिचय (शैक्षिक उन्नयन, पौष, वर्ष ५), मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स, काठमाडौं ।

“शिक्षक” मासिक पत्रिकाका विभिन्न अंकहरु , हिमाल एशोसिएसन, पाटनढोका ललितपुर ।

“शिक्षक” मासिक पत्रिकाका विभिन्न अंकहरु , शिक्षा पत्रकार समुह , प्रकाशन बोर्डका लागि अध्यक्ष राजन शर्माद्वारा प्रकाशित, ललितपुर ।

शर्मा गोपीनाथ,(२०५९), शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरु, मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स, काठमाडौं ।

शैक्षिक सूचना संगालो, २०६४ असार , वर्ष २ ,अंक १ ,पूर्णाङ्क ६ , शिक्षा विभाग, सानोठिमी भक्तपुर ।

शर्मा, महाश्रम , शैक्षिक उन्नयन, मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स, काठमाडौं ।

CERID (2003), Management Transfer of Public School: CERID.

अनुसूची एक

स्रोतव्यक्तिको नाम:-

स्रोतकेन्द्र :-

स्रोतव्यक्तिहरुका लागि तयार गरिएको प्रश्नावली :

१) विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरणका राम्रा पक्षहरु के के देख्नु भएको छ ?

.....

२) विद्यालय व्यवस्थापन हस्तान्तरणबाट समुदाय विद्यालय बीचको संबन्ध कस्तो बन्दै गएको पाउनु भएको छ ?

.....

३) के समुदायले स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विद्यालयको हितमा काम गर्न सक्ला ?

(क) सक्छ

(ख) सक्तैन

४) विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरणका नकारात्मक पक्षहरु के के पाउनु भएको छ

.....

५) शिक्षकहरुका प्रतिनिधि संगठनहरुले यस कार्यक्रमलाई सहयोग नगर्नुको मुख्य कारण के होला ?

.....

६) विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण गरी कार्यक्रमलाई प्रभावकारीता दिन वि.व्य.स. ले आशातीत प्रगति गर्न सकेको देखिदैन, यसको प्रमुख कारण के होला ?

.....

७) यस कार्यक्रलाई प्रभावकारी रुपमा अघि बढाउन के के गर्नु पर्ला ?

.....

अनुसूची दुई

विद्यालयको प्र.अ.का लागि तयार गरिएका प्रश्नावली/अन्तर्वार्ता सूची

परिचय

विद्यालयको नाम :

प्र.अ. को नाम :

उमेर :

लिङ्ग :

शैक्षिक योग्यता :

तालिम :

प्रश्नावली

१) तपाईंले प्र.अ. भएर यस विद्यालयमा काम गर्नु भएको कति वर्ष भयो ?

.....

२) विद्यालय व्यवस्थापन समुदायमा हस्तान्तरण भएको कति वर्ष भयो ?

.....

३) समुदायले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा लिइसकेपछि, जि.शि.का.बाट के कस्ता आर्थिक, भौतिक तथा प्राविधिक सहयोग पाउनु भएको छ ?

(क)..... (ख)

(ग)..... (घ)

४) यसरी समुदायले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा लिइ सके पछि कतिको जिम्मेवारी बढेको अनुभव गर्नु भएको छ ?

.....

५) विद्यालय व्यवस्थापन समुदायले जिम्मा लिने कुराको सर्वत्र व्यापक विरोध भैरहेको अवस्थामा तपाईंहरूलाई हाल कस्तो अनुभव भैरहेको छ ?

(क) जे गरियो ठिकै गरियो ।

(ख) हतारमा नवुभी निर्णय गरियो ।

- (ग) प्रलोभनमा परेर निर्णय गरियो । (घ) समयमै वृद्धि पुऱ्याइयो
- (६) समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्नु भनेको सरकारले आफ्नो बोझ कम गर्नु हो र भोलिका दिनमा क्रमशः सहयोग घटाउँदै लगेर Zero cost recovery को अवधारणा अनुसार चलन खोजेको भनिन्छ नि, यसमा तपाईंको के धारणा छ ?
-
- (७) यदि भोलि सरकारले साँच्चै नै Zero cost recovery को अवधारणा अनुसार अनुदान सहयोग घटाउँदै लग्यो भने तपाईंहरु त्यो बेला के गर्नु हुन्छ
- (क) समुदायले व्यवस्थापन जिम्मा लिएको फीर्ता गर्नु भन्दै जि.शि.का. जान्छौं ।
- (ख) समुदाय हामी आफै आत्मनिर्भर भै विद्यालय चलाउन सक्छौं ।
- (ग) Wait and see भन्छौं ।
- (घ) यसै भन्न सकिन्न ।
- (८) समुदायलाई विद्यालय र विद्यालयलाई समुदायको नजिक लैजान के कस्ता कार्यक्रमहरु गर्दै आउनुभएको छ ?
- (क) (ख)
- (ग) (घ)
- (९) विद्यालय व्यवस्थापनकोनिमित्त समुदायले खेलेका भूमिकाहरुप्रति तपाईं कतिको सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?
- (क) पूर्ण सन्तुष्ट छु (ख) ठीकै
- (ग) सामान्य केही कुरामा (घ) सन्तुष्ट छैन
१०. विद्यालय व्यवस्थापनकोनिमित्त कहाँ कहाँ सहयोग मागनु भएको छ ?

क्र.सं.	सरकारी संस्था	क्र.सं.	गैरसरकारी संस्था
---------	---------------	---------	------------------

१		१	
२		२	
३		३	
४		४	
५		५	

ती संस्थाहरुबाट के कस्ता कुरामा सहयोग प्राप्त भएको छ ?

क्र.स	संस्थाको नाम	क्र.स	सहयोग भएका शीर्षकहरु	क्र.स	सहयोगको किसिम (आर्थिक, भौतिक, प्राविधिक)
१.		१.		१.	
२.		२.		२.	
३.		३.		३.	
४.		४.		४.	
५.		५.		५.	

(११) कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा विद्यालयमा भएको भौतिकप्रवन्धप्रति यहाँ कतिको सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

(क) पूर्ण सन्तुष्ट (ख) ठीकै (ग) असन्तुष्ट

(१२) शिक्षकहरुको दक्षता अभिवृद्धि गर्न के कस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आउनु भएको छ

(क) (ख)

(ग) घ).....

(१३) विद्यार्थीहरुको सर्वाङ्गीण विकासमा टेवा पुऱ्याउन कक्षाशिक्षणका अतिरिक्त विद्यालयले खेलेका भूमिकाहरु के के छन्, बताइदिनु हुन्थ्यो कि ?

(क) (ख)

(ग) घ).....

(१४) समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुनु अघि र पछिको विद्यालयको भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा प्राविधिक पक्षमा कतिको सुधार आएको महसुस गर्नु भएको छ
(क) व्यापक (ख) ठीकै (ग) सामान्य (घ) केही फरक छैन

(१५) केही वर्ष यता प्रवेशिका परीक्षामा राम्रो सुधार भएको देखिन्छ, के यसरी सुधार आउनुमा तपाईं विद्यालयको प्र.अ.को हैसियतले भन्नु पर्दा समुदायमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण भएको कारण हो त ?

(क) हो (ख) केही हदसम्म हुन सक्छ
(ग) होइन (घ) परिवर्तनसंगै प्रगति हुँदै जाने भएकोले

(१६) हामीले देशमा राजनीतिक उत्तरचढाव र संक्रमणका कारण थुप्रै समस्याहरु भेलेका छौं, सङ्कटकालका बेला विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण कार्य अविलम्ब फीर्ता गर भन्दै विद्यालय बन्दसम्म गराइए त्यस बेला विद्यालयले के कस्ता समस्याहरु भैल्लु पयो ?

(क) (ख)
(ग) (घ)

(१७) प्र.अ. ज्यू ! विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण गर्नु सान्दर्भिक र औचित्यपूर्ण छ भन्ने कुराको पुष्टी तपाईं कसरी गर्नुहुन्छ ?

.....

(१८) सिङ्गो संघ, सङ्गठन र शिक्षक यूनियनले यसको व्यापक विरोध गरिरहेको बेला तपाईं एक पुरानो सङ्गठनको आस्थावान सदस्य भएको हैसियतले कतिको अप्ठ्यारो महसुस गर्नु भएको छ ?

.....

त्यस्ता पेशागत सङ्गठनहरुबाट कतिको दवाव आउने गरेको छ ?

.....

(१९) शिक्षकस्टाफबाट प्रशासन सञ्चालनतर्फ र वि.व्य. को निम्ति कस्ता सहयोगहरु पाइरहनु भएको छ ? के त्यसमा तपाईं सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

(क) सन्तुष्ट छु (ख) खासै पूर्ण सन्तुष्ट छैन

(ग) असन्तुष्ट छु

(२०) तपाईंले विद्यालयको प्रशासन चलाउनु भएको/हेर्नु भएको लामो अवधि भै सकेको छ, यसमा विगत र वर्तमान व्यवस्थापन बीचको तुलना गर्दा के फरक पाउनु भएको छ ?

(२१) विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण गरी व्यवस्थापनमा प्रभावकारीता ल्याउन कस्ता कस्ता सहयोगको अपेक्षा गर्नुभएको छ ?

क्र. सं.	सरकारी स्तरबाट	क्र. सं.	समुदायबाट
१.		१.	
२.		२.	
३.		३.	
४.		४.	
५.		५.	
६.		६.	
७.		७.	
८.		८.	
९.		९.	

(२२) प्र.अ. लाई जहाजको कप्तानसँग तुलना गरिन्छ, जबकि जहाज दुर्घटनामा पर्छ कि सुरक्षित अवतरण गर्छ उसमै नीहित हुन्छ; यसर्थ तपाईं विद्यालयको प्र.अ. को हैसियतले कतिको जिम्मेवारी बढेको/पूरा गरेको ठान्नुहुन्छ ?

(२३) कस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरिएमा यो विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण कार्यक्रम दीगो र प्रभावकारी हुन सक्ला ? तपाईंको अमूल्य सुझावको अपेक्षा गरिन्छ ?

(क) (ख)

(ग) घ).....

अनुसूची तीन

विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षको लागि प्रश्नावली

परिचय :

विद्यालयको नाम :

उमेर :

लिङ्ग : पुरुष / महिला

शैक्षिक योग्यता :

प्रश्नवली -

१) तपाईं यस विद्यालयको अध्यक्ष हुनुभएको कति समय भयो ?

.....

२) तपाईंको विद्यालय समुदायले जिम्मा लिएर सञ्चालन गरेको कति वर्ष भयो ?

.....

३) तपाईंले यस विद्यालयको व्यवस्थापनको जिम्मा लिएपछि कुनै स्थायी/अस्थायी शिक्षकले सरुवाको लागि निवेदन दिएको छ ?

(क) छ

(ख) छैन

छ भने आवश्यक जाँचबुझ गरी सरुवाका लागि जि.शि.का. मा सिफारिस गर्नु भयो कि भएन

.....

४) तपाईंहरूले यस विद्यालयको व्यवस्थापनको जिम्मा लिइसकेपछि विद्यालयमा शिक्षक दरबन्दी रीक्त भएको छ ?

(क) छ

(ख) छैन

यदि छ भने कति समय रीक्त रहयो ?

.....

उक्त रीक्त दरबन्दी पूर्ति गर्न जि.शि.का.मा कस्ता पहल गर्नु भयो ?

शिक्षक नियुक्ति गर्दा कुन प्रक्रियाबाट गर्नुभयो ?

५) तपाईंहरूले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा लिएपछि शिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न संबन्धित निकायसँग केही सहयोग माग्नु भएको छ ?

(क) मागेका छौं

(ख) मागेका छैनौं

माग्नु भएको छ भने कुन कुन निकायसँग के कस्तो सहयोग माग्नु भयो र के के प्राप्त भए ?

क्र. स.	माग गरेको विषय	क्र. स.	प्राप्त भएको सहयोग
१.		१.	
२.		२.	
३.		३.	
४.		४.	
५.		५.	
६.		६.	

यदि छैन भने किन माग्नु भएन ?

६) के तपाईंको विद्यालयमा सरकारी दरबन्दीमा, राहत दरबन्दीमा र सस्थागत स्रोतमा रहेका शिक्षक सबैले समयमै तलबभत्ता पाउने गरेका छन् ?

(क) पाउँछन्

(ख) पाउँदैनन्

पाउँदैनन् भने के कारणले पाउँदैनन् ?

(क) (ख)

७) विद्यालयको वार्षिक कार्यपात्रो तयार गर्ने विषयमा वि.व्य.स.का प्र.अ. बाहेक अन्य सदस्यहरु र तपाईं स्वयंको कस्तो भूमिका रहन्छ ?

(क) सक्रिय (ख) सामान्य (ग) न्यून (घ) थाहा छैन

८) विद्यालयको लागि स्रोतसाधन जुटाउन तपाईंहरुले केही पहल गर्नु भएको छ ?

(क) छ (ख) छैन

छ भने कस्ता कार्यहरु गर्नु भएको छ ?

(क) (ख)

(ग) घ).....

९) प्रचलित कानूनको प्रतिकूल नहुने गरी विद्यालयको हितका लागि कुनै सरकारी वा गैरसरकारी निकायसँग संभौता गर्नु भएको छ ?

(क) छ (ख) छैन

छ भने कस्ता संभौताहरु गर्नु भएको छ ?

क्र. सं.	सरकारी निकाय	क्र. सं.	गैरसरकारी निकाय
१.		१.	
२.		२.	
३.		३.	
४.		४.	
५.		५.	

छैन भने किन गर्नु भएन ?

१०) तपाईंहरुले व्यवस्थापन जिम्मा लिएपछि विद्यालय सञ्चालनार्थ केही विनियमहरु बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउनु भएका छ ?

(क) छ

(ख) छैन

छन् भने कस्ता किसिमका बनाउनु भएको छ ?

(क) (ख)

(ग) घ).....

छैन भने किन बनाउनु भएन ?

.....

११) तपाईंको विद्यालयमा के निम्न समितिहरु गठन भएका छन् ?

(क) शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि समिति

(ख) स्रोत साधन परिचालन समिति

(ग) सामाजिक लेखापरीक्षण समिति

(घ) कार्यक्रम अनुगमन समिति

(ङ) सल्लाहकार समिति

(च) विद्यालय शिक्षाबाट वञ्चित बालबालिका भर्ना समिति

छैन भने किन गठन गर्नु भएन ?

१२) कक्षाकोठा व्यवस्थापनलाई दुरुस्त बनाउन र शिक्षणसिकाई अनुकूल भौतिक प्रबन्ध गर्न

कस्ता कार्यहरु गर्दै आउनु भएको छ ?

(क) (ख)

(ग) घ).....

१३) के तपाईंको विद्यालयमा शिक्षकहरु सबै नियमित छन् ?

(क) छन्

(ख) छैनन्

छैनन् भने किन छैनन् ?

(क) (ख)

त्यस्ता अनियमित शिक्षकलाई कस्तो कारवाही गर्नुहुन्छ ?

.....

१४) तपाईंको विद्यालयमा आर्थिक स्रोतहरु के के छन् ?

(क) (ख)

(ग) घ).....

के ती सबै स्रोतहरुको राम्ररी सदुपयोग गर्दै आउनु भएको छ ?

(क) छ (ख) छैन

छैन भने किन छैन ?

१५)के तपाईंको विद्यालयमा शिक्षकहरुलाई तालीम गोष्ठी आदिमा पठाउदा सबैलाई समान अवसर प्रदान गर्नु भएको छ ?

(क) छ (ख) छैन

१६) विद्यालय सञ्चालन र व्यवस्थापनको क्रममा PTA र व्यवस्थापन समितिबाट कस्तो सहयोग पाइरहनु भएको छ ?

(क) पर्याप्त (ख) सामान्य

(ग) मौन (घ) विरोध

१७) समुदायले विद्यालय व्यवस्थापनको जिम्मा लिनु अघि र हालको वर्तमान अवस्थामा के के कुरामा भिन्नता पाउनु भएको छ ?

(क) (ख)

(ग) (घ)

१८) के तपाईंलाई समुदायमा हस्तान्तरित सामुदायिक विद्यालयको व्यवस्थापन गर्न शिक्षा नियमावलीमा उल्लेख गरिएका संपूर्ण अधिकारहरु पूर्ण रुपमा सदुपयोग गरी कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ जस्तो लाग्छ ?

(क) सकिन्छ (ख) प्रयास गर्नुपर्छ (ग) आंशिक रुपमा सकिन्छ ।

१९) वर्तमान अवस्थामा तपाईंलाई विद्यालय समुदायमा हस्तान्तरण गरेकोमा कस्तो महसुस भैरहेको छ ?

(क) बेलैमा वृद्धि पुऱ्याइएछ (ख) हतारमा नवुभि निर्णय गरिएछ (ग) बुझ्न वाँकी नै छ

२०) के तपाईं लगायत वि.व्य.स.ले गरेका कार्यहरुप्रति संतुष्ट हुनुहुन्छ ?

(क) सन्तुष्ट

(ख) असन्तुष्ट

(ग) ठीकै

२१) तपाईंको विचारमा समुदायमा हस्तान्तरित सामुदायिक विद्यालयको सुधार र विकासका लागि शिक्षा नियमावलीमा के कस्ता कुराहरुमा परिमार्जन गर्नुपर्छ जस्तो लाग्छ ? आफ्नो राय दिनुहोस् ।

(क) (ख)

अनुसूची चार

विद्यार्थीका लागि तयार गरिएको प्रश्नावली

परिचय

विद्यार्थीको नाम : कक्षा :

रोलनं. : लिङ्ग : पुरुष / महिला : उमेर :

विद्यालयको नाम :

प्रश्नावली

(१) तिम्रो विद्यालयमा भएको शैक्षिक वातावरणप्रति के तिमी खुशी छौं ?

(क) खुशी छु (ख) ठीकै छु (ग) खुशी छैन

(२) तिम्रो विद्यालयमा भएका सबै शिक्षकहरु के नियमित विद्यालय आउने गर्छन् ?

(क) सधैं आउँछन् (ख) प्रायशः आउँछन् (ग) नियमितता छैन

(३) के विद्यालय आएको दिन सबै सरहरुले राम्ररी पढाउँछन् ?

(क) राम्ररी पढाउँछन् (ख) कहिलेकाहीं पढाउँछन् (ग) अल्छी गरेर समय

विताउँछन्

(४) शिक्षकहरुले कक्षामा पढाउँदा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग कतिको गर्छन् ?

(क) सधैं प्रयोग गर्छन् (ख) कहिलेकाहीं मात्र (ग) कहिल्यै प्रयोग गर्दैनन्

(५) तिम्रो कक्षाकोठा कस्तो छ ?

(क) व्यवस्थित र सजावटयुक्त (ख) ठीकै छ

(ग) अनुपयुक्त र उकुसमुकुस हुने खालको छ (घ) होहल्ला आउने

(६) तिम्रो विद्यालयमा कस्ता कस्ता खालका अतिरिक्त क्रियाकलापहरु हुने गरेका छन् ?

(क) (ख)

(७) ती कार्यक्रमहरु कति कति समयमा गरिन्छन् ?

(क) साप्ताहिक (ख) पाक्षिक (ग) मासिक (घ) वार्षिक

(८) सबै विद्यार्थीहरु विद्यालयमा कतिको नियमित रुपमा आउने गर्छन् ?

(क) सबै जसो प्रायः दिनहुँ आउँछन् (ख) आधा जसो मात्र आउँछन्

(ग) फुर्सदको बेलामा मात्र आउँछन् (घ) जाँचको बेला मात्र आउँछन्

(९) विद्यार्थीहरु कक्षाकोठा व्यवस्थापन, सरसफाइ र सजावटमा कतिको सक्रिय हुन्छन् ?

(क) राम्ररी पूर्ण रुपमा सक्रिय (ख) सामान्य (ग) निष्क्रिय

(१०) विद्यालयको व्यवस्थापन समुदायले जिम्मा लिइ सकेपछि विद्यालय व्यवस्थापनमा तिमिले कस्तो अन्तर पाएका छौं ?

(क) सुधारोन्मुख (ख) पहिले जस्तो थियो उस्तै (ग) पहिले भन्दा लथालिङ्ग

(११) विद्यालयमा हुने गरेका बैठक, भेला, आमसभा आदिमा शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावक तीनै पक्षलाई राखेर त्रिपक्षीय समझदारीता र विचार आदान प्रदान कार्यक्रम कहिल्यै हुने गरेको छ ?

(क) छ (ख) छैन

छ भने कति पटक भएको छ ? र छैन भने किन भएन ? किन बोलाइएन ?

.....

(१२) तिम्रो अभिभावकको विद्यालयप्रतिको सोच कतिको सकारात्मक छ ?

(क) राम्रो (ख) मध्यम / सामान्य (ग) चासो छैन

(१३) वि.व्य.स. को निर्वाचनमा तिम्रो अभिभावकलाई बोलाइयो कि बोलाइएन ?

(क) बोलाइयो (ख) बोलाइएन

यदि बोलाइएको भए सक्रिय रुपले भाग लिनु भयो कि भएन ?

(क) लिनु भयो (ख) लिनु भएन

(१४) तिम्रो विद्यालयमा खेलमैदान र खेलकूदका सामग्रीहरु पर्याप्त छन् कि छैनन् ?

(क) प्रशस्त छन् (ख) सामान्य छन् (ग) केही छैन

(१५) विद्यालयमा अन्य सुविधाहरु के के छन् ?

क्र.सं.	सुविधाका साधनका नाम	प्रयोजन
१.		
२.		
३.		
४.		
५.		
६.		

(१९) चर्पीमा सबैले दिसापिसाब गर्ने बानी छ कि छैन ?

छ छैन

यदि छैन भने किन छैन ?

(क) चर्पी सबैको लागि पर्याप्त छैन (ख) चर्पीमा पानीको व्यवस्था छैन

(ग) चर्पीमा दिसा गर्ने बानी नै छैन (घ) चर्पी जान लाज लाग्छ पाखा जान सजिलो हुन्छ ।

(२०) के तिम्रो विद्यालयमा अभिभावकहरु/समितिका व्यक्तिहरु बैठकको दिन वाहेक अरु दिन पनि आएर विद्यालयमा पढाइको बारेमा चासो राख्ने गर्छन् ?

(क) राम्ररी राख्छन् (ख) कुनै चासो नै राख्दैनन्

(ग) विद्यालयमा पढाइ भन्दा बढी राजनीति र व्यवहारका कुरा गर्छन् ।

(२१) के तिम्रो विद्यालयमा सबै शिक्षकहरु सक्रिय, जिज्ञासु र विद्यार्थीले प्रश्न सोध्दा तत्काल भर्को नमानी कन वताइ दिने र सिक्न उत्प्रेरणा प्रदान गरिरहनु हुने खालका हुनुहुन्छ ?

(क) सबै हुनुहुन्छ (ख) थोरै मात्र त्यस्ता खालका सरहरु हुनुहुन्छ

(ग) कोहि हुनुहुन्न ।

(२२) तिम्रो विचारमा विद्यालयमा शैक्षिक सुधार गर्न के के गर्नुपर्छ जस्तो लाग्छ ?

(क) (ख)